



לקורות הגאונות במאה השמינית: הספר על ראש הישיבה בארץ ישראל

Author(s): שולמית אליצור

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ט (תשנ"ט), (סד, חוברת ג'), pp. 311-348

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034003>

Accessed: 29/11/2011 07:42

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

לקורות הגאונות במאה השמינית: הספד על ראש הישיבה בארץ ישראל*

מאת שולמית אליצור

לנשמת צפורה ברוזי ע"ה
אֶשֶׁת חֵיל הַמַּעֲלָה
אֲשֶׁר בְּמַעֲשֶׂיהָ מְהַלֵּלָה,
...אֵיךְ פְּתָאם לְנוֹחָה נִשְׁלָלָה?

א

ידיעותינו על ראשי הישיבה בארץ ישראל קודם לאמצע המאה הט' דלות ביותר. אמנם, אין כל ספק שהישיבה התקיימה וראשי החכמים עמדו בראשה, אבל רק מקור אחד המספר על שמותיהם נותר בידינו, וגם הוא איננו נקי משאלות נוסח ומקשיים. הכוונה לקטע המובא בסוף סדר עולם זוטא, המביא את סיפורו של מר זוטרא בן מר זוטרא ראש הגולה, שעלה לארץ ישראל בשנת תנ"ב לחורבן (סביב שנת 520), התמנה לראש הישיבה, וצאצאיו ירשו את מקומו לפחות במשך שמונה דורות.¹ בסוף הרשימה נזכרים האחים ר' פינחס ור' יעקב,

* אני מבקשת להודות למורי וידידי שסייעוני להשלים מאמר זה. פרופ' ע' פליישר עמד לראשונה על חשיבותו הרבה של כתב היד תוך כדי קטלוג הפיוטים שבאוסף אנטונין במפעל לחקר פיוטי הגניזה. עובדת המפעל המסורה, גב' שרה כהן, טרחה על הפענוח הראשוני של כתב היד. פרופ' מ' בראשור וד"ר מ' מישור האירו את עיני בכמה סוגיות לשוניות חשובות. ד"ר עדה ירדני סייעתני בתארוך כתב היד מן הבחינה הפלאוגרפית. מר שי ואלטר העמידני על חשיבותם של אזכורים בענייני חישוב הלוח בפיוטי ר' פינחס. לכולם התודה והברכה.

1 ראו: א' גויבואר, סדר החכמים וקורות הימים ב, אוקספורד תרנ"ג, עמ' 73; 'ובשנת ד' מאות ונב שנה לתרבין הבית היא שנת ארבעת אלפים ומאתים ושמונים לבריאת עולם, עלה (מר זוטרא) לארץ ישראל והיה ראש סנהדרין. ואחריו רב גוריא ואחריו מר זוטרא בנו. ואחריו רב יעקב בנו. ואחריו רב מיגס בנו. ואחריו רב נחמיה בנו. ואחריו רב אבדימי בנו... ורב אביי (קרא: אבדימי) הוליד את רב יעקב ואת רבי פנחס ואת רבי עזריה ורב פנחס הוליד את רב חצוב'. והשנו גם לנוסח המובא שם, עמ' 76-77: 'זמר זוטרא בר מר זוטרא עלה לארץ ישראל... והיה ראש [ל]סנהדרין. ואחריו רב גוריא. ואחריו מר זוטרא בנו. ואחריו מר יעקב בנו. ואחריו רב שמעיה בנו. ואחריו רב נינא בנו. ואחריו רב מיגס בנו. ואחריו רב מיסא בנו. ואחריו רב נחמיה בנו. ואחריו רב אבדימי בנו. ורב אבדימי הוליד את ר' יעקב ואת ר' פנחס. ור' יעקב הוליד את ר' חצוב'. דיון במסמך זה ראו: J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fātimid Caliphs*, I, New York 1920, p. 58; והשוו גם: ב' קלאר, 'טבריה בתקופת הגאונים', מחקרים ועיונים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 190-193; מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה, א, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 408-409, ובמקורות המצוינים שם.

ובנו של אחד מהם, ר' חצוב, אם כי הרשימה איננה בהירה בנקודה זו, ולא ברור מתוכה שמישהו מהם היה ראש הישיבה.

ואולם, מציאותו של ראש ישיבה ארץ ישראלי בשם ר' פינחס, לאו דווקא ממשפחת מר זוטרא, ידועה גם מכתבי בעלי המסורה, ובראשם 'דקדוקי הטעמים' לר' אהרן בן אשר. הם מזכירים כאחד מן המלמדים הראשונים במקצוע זה את ר' פינחס ראש הישיבה. המקורות אינם ברורים כל צורכם, וחכמים שונים שעסקו בהם מתלבטים מתי בדיוק פעל, באיזה מקום היתה הישיבה בזמנו (טבריה או ירושלים), ואם ניתן לזהותו עם אותו פינחס שנזכר בסדר עולם.² פינחס נוסף שניסו לזהותו עם ר' פינחס ראש הישיבה הוא הפייטן ר' פינחס, שנזכר בכתבי רב סעדיה גאון וכן אצל אלקרקסאני כאחד המשוררים הראשונים.³ עם גילוי פיוטי הגניזה התברר שאין הוא אלא ר' פינחס הכהן בירבי יעקב מכפרא.⁴

אין צורך לומר שאי אפשר לקבל את שני הזיהויים כאחד: מר זוטרא, מזרע ראשי הגולה בבבל, התייחס כידוע על בית דוד, ואילו ר' פינחס הפייטן היה כוהן, כמתברר מחתימותיו בפיוטי. אם אנו מקבלים את הרשימה שבסדר עולם כפשוטה, ומייחסים את כל העומדים בראש הישיבה הארץ ישראלית עד לראשית המאה ה' למר זוטרא, איננו יכולים אלא להצטרף אל קביעתו הסתמית של מ' גיל, שהפייטן ר' פינחס הכהן בן יעקב 'אין הוא פינחס ראש הישיבה הנזכר ב'סדר עולם זוטא', כי זה האחרון לא היה כהן.⁵ אבל הדברים אינם כל כך בהירים. מתקופה מאוחרת יותר אנו מכירים משפחת כוהנים העומדת בראש הישיבה,⁶ אבל כבר מקורות קדומים אחדים מרמזים על עמדת מנהיגות של כוהנים בטבריה.⁷ קלאר

2 ראו דיון מסכם אצל קלאר, שם, והשוו גם לדיונו המחודש והמקיף של א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז, חלק ג, נספח לשער כ, עמ' 303-305.

3 על הזכרתו של הפייטן פינחס באגרון ואצל אלקרקסאני (וניסיון לזהותו עם בעל המסורה ר' פינחס ראש הישיבה), ראו: א"א הרכבי, זכרון לראשונים, ה, השריד והפליט מספר האגרון וספר הגלוי, פטרבורג תרנ"ב, עמ' קו, קיב-קטו. וראו גם אצל א' מרמרשטיין, 'קידוש ירחים דרבי פנחס', הצופה לחכמת ישראל, ה (תרפ"א), עמ' 225-227, ובחומר המובא בהערות שם; נ' אלוני, האגרון לרב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ט, עמ' 154: קלאר, שם; דותן, שם.

4 הראשון שהדפיס כמה מפיוטיו היה מרמרשטיין, שם. מכאן ואילך נתגלו פרטים חשובים רבים על ר' פינחס. דברים מסכמים על הפייטן ויצירתו ראו אצל: M. Zulay, 'Eine Hanukkā-Qerōbā von Pinehās hak-Kōhēn', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, א (תרצ"ג: כרך גרמני), עמ' 150-155; מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (תרצ"ט), עמ' קכא-קכו (=מ' זולאי, ארץ ישראל ופיוטיה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 138-163); הנ"ל, 'ארץ ישראל ועליית רגלים בפיוטי ר' פינחס', ירושלים - מחקרי ארץ ישראל, ספר ישעיהו פרס, ירושלים תשי"ג, עמ' נא-פא (=ארץ ישראל ופיוטיה, עמ' 95-125); ע' פליישר, 'פייטני טבריה הקדומים', ספר טבריה, בעריכת ע' אבישר, ירושלים תשל"ג, עמ' 368-371; הנ"ל, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 113-148.

5 גיל (לעיל, הערה 1), א, עמ' 147.

6 ראו סיכום הדברים ומקורותיהם אצל גיל, שם, עמ' 535-547.

7 ראו במובא אצל גיל, שם, עמ' 409 (סעיף 730); והשוו לעניין זה גם את דברי קלאר (לעיל, הערה 1), שם.

נטה לקבל את הזהוי של בעל המסורה ר' פינחס ראש הישיבה עם הפייטן ר' פינחס הכהן, והרחיב את הדיון לגבי מקומם של הכהנים בהנהגת היישוב בארץ ישראל. המסמך המתפרסם בהמשך המאמר יש בו כדי לחזק את ייחוסו של ר' פינחס ראש הישיבה אל הכהנים, אם כי הדברים עדיין אינם יוצאים מכלל ספק, כפי שנראה להלן בפירוט. דבר אחד עולה בבירור מן המסמך: באמצע המאה הח' עמד כוהן בראש הישיבה בטבריה. נעבור אפוא לתאר את המסמך, ולאחר מכן ננסה לעמוד על משמעויותיו.

ב

שלושת הדפים הראשונים בכתב יד אנטונין 109 עומדים כחטיבה לעצמה וכתובים ביד שונה מיתר דפי כתב היד. הקטע קדום, ומבדיקה פלאוגרפית שלו נראה שיש לתארכו למאה הח' או הט'.⁸ דפים אלה מביאים רצף של שירי הספד בעברית ובארמית. הדפים לקויים ביותר גם בראשם וגם בתחתיתם, ועל כן אין העמודים יוצרים רצף. גם בחלק ששרד בידינו – והוא אינו קטן – לא סייע לנו המעתיק בסימני חלוקה או סיום: השירים מועתקים, שלא כמקובל, בצפיפות וברצף אחד, וקשה מאוד להחליט היכן מסתיים כל אחד מהם. השירים כולם, פרט לאחד, אינם מסודרים על פי שום אקרוסטיכון אלפביתי ואינם חתומים בשם מחברם, דבר המכביד עוד יותר על קביעת גבולותיהם.

עיון בתוכן השירים מגלה שאכן יש קשר בין הדפים, לפחות בחלקם: בשלושת העמודים הראשונים מוקדשים כל שירי ההספד לאדם אחד, המכונה בכתב היד בקיצור 'מ' פ' (ופעם גם: 'מ' ר' פ'). תחילת ההספד איננה בידינו, וסביר שבעת ההופעה הראשונה של שם הנספד הוא נכתב במלואו, אבל לפנינו לא נותרו אלא ראשי תיבותיו. האות 'מ' מציינת ככל הנראה תואר כבוד (כנראה מר, ואולי מורנו, מרנא או כיוצא בזה; בצירוף 'מ' ר' נוסף התואר 'רבי'), ואילו האות פ' נראית מכוונת לשמו של הנפטר הנכבד.⁹ בשלושת העמודים הנוספים לא נזכר עוד 'מ' פ', ועל כן נדון בתוכם בנפרד, ונתמקד עתה בלימוד העולה משלושת העמודים הראשונים בלבד.

מעיון בדברי ההספד על 'מ' פ' מתבררים פרטים חשובים רבים על הנפטר. ראשית כל, אין ספק שמדובר בראש ישיבה ארץ ישראלי, שכן הוא מכונה 'ראש חבורתה' (א, 20), 'ראש כליל[ה]' (א, 31), 'ראש ישיבת סגולה' (ב, 5), והוא נאסף 'מגורן עגולה' (כינוי מקובל לסנהדרין; ב, 39). הנפטר עסק בתורה, ובעיקר בהוראתה, והוא 'מפרש תלמוד בישיבה ומשנה ומקרא' (ב, 2), כפי שהספדן חוזר ומדגיש לאורך כל ההספד.

8 על דבר זה העמידתני ידידתי ד"ר עדה ירדני, ותודתי אמורה לה כאן שנית. הדפים הנוספים בכתב יד אנטונין 109 כתובים ערבית וביד שונה, ואינם קשורים לשלושת הדפים הראשונים.

9 לכאורה עשויה אות זו במסגרת הספד לציין גם 'פלוני', בעיקר כאשר מדובר בספדן מקצועי, המכין דברי מספד כלליים ומבקש להשתמש בהם בהזדמנויות שונות (אם כי הדרך הרגילה לציין 'פלוני' בכתבי הגניזה היא בסימן הקיצור 'פ'). אבל ברור שבכתב היד שלפנינו אי אפשר לפרש כך את הקיצור, שכן ההספד המובא כאן מציין בנפטר סימני זיהוי מדויקים וחד פעמיים רבים, כפי שנראה בסמוך, ואי אפשר אפוא להעבירו אל שום נספד אחר.

מקום פטירתו של ראש הישיבה מפורש גם הוא. המספיד, שאיננו בן אותו מקום, מספר על בני עירו המתכנסים בבית הכנסת משום השמועה הרעה שהגיעה אליהם מ'משמר מעזיה' (היא טבריה): 'מה לבני מדינתה / מתכנשין בכנשתה / דאתת שמועתה / מן מעזיה מטרתה / דאתגנו מנה ראש חבורתה' (א, 18–20).¹⁰ המספיד, המתאר לנגד עיניו את המתרחש בטבריה, מוסיף בהמשך דבריו: 'למה במשמר מעזיה / [נ]אספה אום עניה / ומרבה תאנייה ואנייה / על אסיפת מ' פ' הוגי תושיה' (ב, 27–28). ברור אפוא שמדובר בראש הישיבה של בני ארץ ישראל, שהיתה באותה העת בטבריה.

ייחוסו הנכבד של הנפטר למשפחה חשובה נרמז גם הוא, והמספיד מתאר שהוא 'מגזע הוגים במארכת ימים' (ב, 23), כלומר ממשפחה של לומדי תורה. פרט מזהה חשוב ביותר הוא מספק לנו בקטע שנשמר בקושי רב, סמוך לשולי העמוד השני (כזכור, כתב היד לקוי מאוד בתחתיתו). במקום זה מסופר שהנספד הוא 'מגזע כוהנים המברכים' (ב, 51), כלומר כוהן.¹¹

הנפטר הלך לעולמו 'זקן ושבע ימים', כפי שאומר המספיד במפורש (ב, 23). לגבי תאריך פטירתו ניתן לדלות שני רמזים. האחד – הפחות חשוב – נוגע לחודש הפטירה. מן המחרוזות שאחרי זו המביאה את ייחוסו הכוהני של הנפטר לא נותר כמעט דבר, אך נראה ששרידיה הדלים יש בהם כדי לרמז על כך שהאירוע התרחש בחודש תמוז. לשון המחרוזות הוא: '[...] עי / וְחַמֵּשׁ צָרוֹת בּוֹ אֵי־רָעִי / וְעוֹד [...]] / [...] טביעי' (ב, 53–54). הרמז בעל המשמעות הרבה ביותר לחודש הוא במשפט השלם היחיד ששרד, 'חמש צרות בו אירעו'. חמש צרות אירעו לישראל בתמוז, אך גם בתשעה באב (תענית ד, ו). עם זאת, סביר יותר שהמספיד כיוון לתמוז, משום שחודש אב נזכר בדרך כלל על שם האירוע הטראומתי המרכזי שבו, הוא חורבן המקדש. רמז נוסף לכך ניתן אולי להעלות מן החרוז 'עי' – הנראה מכון אל 'החודש הרביעי', הוא תמוז, אשר ייתכן שנזכר באחת השורות החסרות. מובן שאין הדברים חד משמעיים לגמרי, אבל נמצא להם אישור נוסף בהמשך כתב היד, בחלק שאיננו מזכיר במפורש את 'מ' פ', כפי שנראה להלן.

שנת הפטירה של החכם (או השנים הסמוכות אליה) עולה מאזכורו של אסון נוסף שקרה זמן מה לפני כן. המספיד מתאר מכה קשה שנחתה על היישוב היהודי בארץ ישראל בחודש שבט, ומתאר אותה במילים הללו:

10 תרגום: 'מה לבני העיר שהם מתאספים בבית הכנסת, כי הגיעה שמועה ממעזיה (=טבריה) המשמרת, שנגנו ממנה ראש החבורה'. העובדה שהמספיד איננו בן טבריה מודגשת שנית בשורות: 'איגרה חקיקה / חתימה בעזקה / דאתת מן רוחקה / שמועתה דחיקה / דאתגנו מנה גוברתה צדיק[ה]' (א, 44–46). לעניין מושבו של משמר מעזיה בטבריה (למעשה: בחמת, פרוור של טבריה), ראו: ש' קליין (עורך), ספר הישוב, 'ירושלים תרצ"ט, עמ' 163–164, והשוו גם שם, עמ' 44–45.

11 ייתכן שקיים רמז נוסף לכך שהנפטר היה כוהן בטורים 'יען כי היה רודף אחר השלום / נשמר לו הברית והשלום' (א, 10). הכינוי 'רודף שלום' נאמר באהרן הכהן (אבות א, יב), והצירוף 'הברית והשלום' מרמז לשני פסוקים העוסקים בכוהנים: 'הנני נתן לו את בריתי שלום' (במדבר כה, יב), האמור בפניחם, ו'בריתי היתה אתו החיים והשלום' (מלאכי ב, ה), הסמוך ל'כי שפתי כהן ישמרו דעת'. בחירת המספיד דווקא בביטויים אלה אפשר שבאה משום ייחוסו הכוהני של הנפטר.

אוי כי הופיתי בשבט על רשעי / וחיפיתי לצורי שיעבור על פשעי
 ולא נחתי ממפתי וכא עלי אסיפת חכמי ומידעי...
 אוי כי בחודש שבט גדלה אנהתינו / ואם על בנים רוטשו תחת אבנים באדמתינו
 ועתה על אסיפת מ פ חללה אחותנו (ג, 3, 2-1, 4-5).

התיאור הקשה של 'אם על בנים רוטשו תחת אבנים באדמתנו' מכוון ללא ספק לרעידת אדמה קשה שהתרחשה בחודש שבט. והנה, ידוע לנו תאריכה המקורב של רעידת האדמה שזעזעה את היישוב היהודי בארץ ישראל בחודש שבט; האסון היה כה גדול עד שדאגו לקבוע לזכרו צום לדורות. 'צום הרעש' כ"ג בשבט אכן נשמר במשך מאות שנים, והוא מופיע בכמה רשימות של צומות ארץ ישראלים מתקופת הגניזה, וגם פיוטים אחדים שנכתבו לכבודו נתגלו ופורסמו.¹²

תארוכו המדויק של הצום קשור בשני גילויים חשובים של מ' מרגליות. הגילוי האחד הוא הקשר בין 'יוצר רעש שביעי' שהדפיס זולאי לבין 'צום רעש שביעי' הנזכר בפיוט קידוש ירחים של ר' פינחס הכהן לחודש שבט.¹³ על פי הנוסח 'רעש שביעי', הבא באחד מכתבי היד של הפיוט הזה, החליט מרגליות שהרעש חל בשנת שמיטה, ובהתחשב בעובדה שרס"ג מזכיר את ר' פינחס כאחד המשוררים הראשונים, בחר מרגליות, בעזרת קטלוגים של רעידות אדמה, בשנת 748 כמתאימה ביותר לתארוכו של הרעש.¹⁴

הגילוי השני, מדויק וחד משמעי הרבה יותר, הוא מסמך המופיע במסגרת סידור ארץ ישראלי מן הגניזה, המציין שהרעש של כ"ג בשבט התרחש בשנת בזע"ם (679 בגימטריה¹⁵) לחורבן. לאור זאת העדיף מרגליות לקבוע את שנת 749 כשנת הרעש (תוך הכנסת שינוי

12 ראו: מ' זולאי, 'פיוטים לזכר מאורעות שונים', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ג (תרצ"ז), עמ' קג-קסב (=ארץ ישראל ופיוטיה [לעיל, הערה 4], עמ' 484-594). זולאי בפרסומו זה לא תאריך נכונה את האסון, ודבריו תוקנו בידי מרגליות (ראו בהערה הבאה).

13 את פיוטי קידוש הירחים של ר' פינחס הדפיס מרמרשטיין (לעיל, הערה 3). פיוטים אלה, המיועדים לכל חודש וחודש, בנויים על כמה נושאים קבועים (שבטי ישראל, אבני החושן, המזלות ועוד), ומתחרות אחת מוקדשת בהם להזכרת הצום (או הצומות) שהיה מקובל אצל בני ארץ ישראל בכל אחד מן החודשים. מתברר שלא היה חודש שלא נקבע בו צום לזכר אירוע כלשהו. בחודש שבט נזכר 'צום רעש שביעי' בעשרים ושלשה בר', בצד 'צום בני בנימין' החל 'בשבועה בר'.

14 מ' מרגליות, 'לקביעת זמנו של רעש שביעי', ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ח (תש"א), עמ' 97-104. בחירתו של מרגליות בנוסח 'רעש שביעי' מתבררת היום כבחירה לא פשוטה: מדובר בנוסח יחידאי, כנגד כמה מקורות בלתי תלויים הגורסים 'רעש שביעי' (גם בפיוטו של ר' פינחס וגם בכותרת היוצר שפרסם זולאי), ובבדיקה מקיפה של פיוטי קידוש ירחים התגלה כתב היד המביא נוסח זה כאחד מכתבי היד הגרועים ביותר, והוא בולט בגרסאותיו המשובשות (אני מקווה להוכיח זאת בהרחבה במבוא למהדורת פיוטי ר' פינחס שאני מכינה עתה). נראה אפוא שאין לזהות באופן אוטומטי 'שביעי' עם 'שביעי' (=שמיטה), וסוד הכינוי 'רעש שביעי' לא נתברר עדיין. בין כך ובין כך, באמצעות שחזור זה זכה מרגליות להגיע לתאריך קרוב מאוד לתאריך האמיתי, אשר נתאשר על ידי גילוי השני המתואר בסמוך.

15 יסוד הגימטריה בהוספת האותיות הסופיות לחשבון כמאות, ומ"ם סופית ערכה 600, כפי שהראה מרגליות שם.

קל, המבוסס על מקורות, בחישוב השמיטות).¹⁶ מאז פרסום זה נתגלו הוכחות ארכיאולוגיות לקיומו של רעש הרסני בארץ ישראל בשנת 17,749 אך מניית מדודק של מקורות מוסלמיים ונוצריים התברר שהיה רעש עז גם בחורף של שנת 18,747 בין כך ובין כך, ציון התאריך לחורבן מכונן אותנו, מעבר לכל ספק, לשנות הארבעים האחרונות של המאה הח'.¹⁹ אם אנו מסכמים את הפרטים הוודאיים העולים מן ההספד שלפנינו, מתברר שבסוף שנות הארבעים של המאה הח' עמד בראש הישיבה הארץ ישראלית, שמקומה היה באותה עת בטבריה, חכם שהיה כוהן ושמו התחיל באות פ'.

ג

עד כאן סקרנו את העובדות הברורות העולות משלושת העמודים הראשונים של כתב היד. קודם שנעבור להעלות השערות בדבר זהותו האפשרית של אותו 'מ פ', נעיין במכלול ההבטים הנוספים של דברי ההספד שלפנינו. תחילה נסקור את שלושת העמודים הנוספים העומדים לפנינו, כדי שנוכל לצרף לדיון, בהסתייגות הראויה, גם את המובא בהם. העמוד הראשון מבין השלושה הללו (דף 2 ע"ב, יחידה ד להלן) איננו מביא אמנם את קיצור שמו של הנספד, אך מתוכנו נראה שהמקונן ממשיך לעסוק בראש הישיבה שהוספד בדפים הקודמים. המספיד חוזר על הידיעה שהגיעה ממרחק ('שמועה באה ונבהל[ת]', ד, 4); מתאר את הצטיינותו של הנספד בתלמוד תורה על כל מקצועותיו: 'מקרא ומשנה ואגדות ותלמוד סובר' (ד, 15), או 'תלמוד ואגדות בחכמה מיישב' (ד, 27); ואף מכונו במפורש 'ראש גורן עגולה' (ד, 44). ברור אפוא שגם בדף זה בא הספד על ראש הישיבה הארץ ישראלית, וסביר ביותר לומר שגם דף זה ממשיך את קודמיו ועוסק ב'מ פ', אף על פי שבמקום זה לא ציין המקונן את שמו.

ביחידה זו ולא בקודמותיה מובלטת תכונה חשובה, המבליטה את תפקידו של הנפטר כמי שעומד בראש הישיבה הארץ ישראלית – עיסוקו של הנפטר בקביעת לוח השנה: 'סוד עיבורים בחכמה מעבר' (ד, 14), או 'סוד עיבורים בבניה לחשב' (ד, 28). כידוע, קביעת הלוח היתה מסורה בעת ההיא בידי הסנהדרין של ארץ ישראל, והכרזתם על עיבור השנים

16 מ' מרגליות, 'תעודה חדשה על צום הרעש', תרביץ, כט (תש"ך), עמ' 339–344. על פי מה שאמרנו בהערה 14, נראה שאין צורך להטיל ספק בחישוב השמיטות.

17 'צפריי וג' פרסטר מצאו את עקבות הקרס שזרע רעש זה בחפירותיהם בבית שאן, כאשר תחת ההריסות הכבדות נמצא מטבע חדש משנת 131 להגירה, היא שנת 749. ראו: 'צפריי וג' פרסטר, 'לשאלת תאריך רעש השביעית', תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 359–362.

18 ראו: 'קרץ' וע' אלעד, 'על תיארוך "רעש השביעית" ומשמעותו', תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 67–83.

19 דווקא התאריך לחורבן מצביע על שנה מוקדמת ל-749, שכן על פי מסורתם של בני ארץ ישראל תאריך החורבן איננו שנת 70 אלא 69 או 68.

ואורך החודשים היא שקבעה את סדרי הלוח בכל תפוצות ישראל.²⁰ עניין נוסף בעל משמעות הוא הבלטת העיסוק במקרא ובטעמים (ד, 41–43), ועוד נשוב אליו בהמשך.

בניגוד לעמוד זה, העמוד הבא (דף 3 ע"א, יחידה ה להלן) נראה כצורר הספדים שאינם קשורים זה בזה, ואין בהם כל רמז לנספד חכם או ראש ישיבה. פתיחת הדף (ה1, שורות 5–1) כללית ואין לדעת למה היא מכוונת. בהמשך באים שני קטעי הספד (6–9, 10–15) הנראים מכוונים לאדם כשר, המקפיד במצוות (והחזיק בדת בכל לבבו, 10) ומכנים אורחים (מייגעו מכלכל ארוחו, 6). קשה לקבוע אם שני הקטעים הללו ממשיכים זה את זה ומכוונים בהכרח לנספד אחד. אחרי קטעים אלה חל מפנה ברור, וארבע מחזרות מביאות הספד על אשה כשרה (שורות 16–25). הקטע הבא מתגלה כהספד על נער צעיר שנפטר לפני שזכו להכניסו לחופה, לצערם של ההורים (26–34; אך ייתכן ששורות 30–34 הן יחידה בפני עצמה, העוסקת בפטירת 'עוללים ויונקים' [31]). חלק זה של ההספדים מסתיים בחטיבה כללית נוספת (35–43). ראוי לציין שההפרדה בין הקטעים השונים נעשתה רק על פי עיון בתוכנם. בכתב היד באים כל ההספדים הללו ברצף, בלא כל סימן למעבר מן האחד למשנהו.

בסיום העמוד באים שני קטעי הספד נוספים, האחד ארמי (ה2, 1–6) והשני עברי (7–10), ובהם חוזר הספד לקונן על ראש ישיבה המרביץ תורה ברבים (מן אורייתה הוה משקי עדרי, 2). אבל הנפטר מכונה בקטע זה במפתיע דווקא 'ראש ישיבת הגולה' (שורה 8). אין ספק בקריאת האות ה, ואם אין זו טעות המעתיק, הרי שמדובר כאן לכאורה בהספד לגאון בבלי.²¹

העמוד האחרון (דף 3 ע"ב, יחידה ו להלן) עוסק שוב כנראה בראש הישיבה הארץ ישראלי. הנספד מכונה כאן 'חכמי... מסוימי, מרווי ומחכימי ונמנה ראש חותמי' (ו, 6–9), 'ראשי וישיני' (ו, 13), 'חכם בדת מאיר / תלמוד מאשר ואגדות מתאיר' (ו, 53), תארים המלמדים על עיסוקו בהוראת התורה. הקשר לישיבת ארץ ישראל נרמז בתיאורים שונים. עם פטירתו של החכם 'ניפרצה עגולה' (ו, 32), כלומר הסנהדרין. הוא נסתלק 'מחבירים' (ו, 58) ונגזז מתוך חבורה (ו, 63) – כינויים הקשורים במובהק בישיבה הארץ ישראלית. גם כאן נאמר עליו שהוא 'יודיע סוד עיבורים' (ו, 59). נראה אפוא שהדף כולו מוקדש לחכם ארץ ישראלי חשוב.

20 סיכום כללי של ענייני סמכות זו של הישיבה ומקורות רבים הקשורים לכך ראו: גיל (לעיל, הערה 1), א, עמ' 461–466.

21 העובדה שכתב היד כפי שהוא לפנינו הועתק בשלב כלשהו ואיננו אוטוגרף של הספד, עולה מרווח שהותיר המעתיק לשורה שלא ידע את נוסחה באחד המקומות (ראו ג1, 16). ראש הישיבה הארץ ישראלי שנספד קודם לכן זכה לכינוי 'ראש ישיבת סגולה' (ב, 5), והסנהדרין מכונה גם 'גורן עגולה' (ב, 39; ד, 44) או סתם 'עגולה' (ו, 32); תיבת 'הגולה' יכולה אפוא להיות שיבוש של 'סגולה' או של 'עגולה'. קיימת גם אפשרות רחוקה, שגאון ארץ ישראלי ייקרא 'ראש ישיבת הגולה'; השוו כינויים של גאוני ארץ ישראל במאה העשירית, אליהו הכהן, שלמה הכהן ומנחם הכהן, אשר כל אחד מהם מכונה 'ראש [ה]ישיבה שלגולה'. וכבר תהה על כך מ' גיל, וקבע ש'לחידה זו אין פתרון לפי שעה' (ראו בספרו [לעיל, הערה 1], עמ' 539–540; תודתי נתונה לידידי ד"ר עודד עיר-שי על שהסב את תשומת לבי למראה מקום זה).

הקשר אל מ' פ', ראש הישיבה שנספד בדפים הראשונים של כתב היד, עולה מציון תאריך פטירתו של הנספד בעמוד האחרון. רמז כלשהו עולה מן הטור 'כי פס מני בחודש הפיכתי' (ו, 48) – הוא לכאורה חודש החורבן, חודש אב. עם זאת, כינוי זה יפה גם לתמוז, שכן במקום אחר אומר הספדן במפורש ששלושים ימי האבל ישלמו בחודש אב: 'שילום חסד קדושי / לקץ שלשים אשלים בחמישי' (ו, 21). על פי טורים אלה אין עוד ספק בכך שהנספד נפטר בחודש תמוז, בדיוק כפי שהעלינו מן הרמזים הבאים בעמוד השני לגבי מ' פ' ראש הישיבה. בדף זה בא רמז גם לאסון כפול: 'זפעמים באף עלי ניפנה' (ו, 33), וייתכן שגם כאן הכוונה לסמיכות הזמן בין רעידת האדמה הכבדה לבין פטירת ראש הישיבה. סביר אפוא להניח, שגם בדף זה מועתקים הספדים על אותו ראש ישיבה עצמו.

בהמשך דברינו נתייחס אפוא גם להספדים הבאים ביחידות ד ו' כמכוונים אל ראש הישיבה הנדון, אם כי פחות בביטחון מאשר לאלה הבאים בשלושת עמודיו הראשונים של כתב היד.

קודם שנסיים את סקירת כתב היד נציין עוד לכותרת בודדת הבאה בו, לקראת סוף העמוד האחרון: 'לפקי שובתה', כלומר: למוצאי שבת. נראה שהכותרת מציינת את מועד קריאת ההספד, אך משמעה אינו בהיר: לכאורה ניתן להבין ממנה שבמקומו של הספדן (או המעתיק) נהגו ככל הנראה להתקבץ לשם הספד פומבי גם במוצאי שבתות, אך אפשר ש'שובתה', כמו 'שבת' העברית, פירושה כאן 'שבוע', וההספד מכוון לסיום שבוע האבל.

ד

היכן ישב הספדן, מחבר הקטעים שלפנינו? מתוך דבריו ברור שלא התגורר בטבריה או בסביבתה, שהרי הוא מדבר על 'שמועה רחוקה' המגיעה למקומו באיגרת חתומה ובה הבשורה הרעה. האפשרות שהוא מספיד גם גאון בבלי יש בה לכאורה כדי להעלות על הדעת שספדן בבלי לפנינו, ומתוארים כאן טקסי הספד שנערכו בבבל עם פטירת ראש ישיבת ארץ ישראל. אבל השערה זו אין לה אחיזה כלל. גם אם הנוסח 'ראש ישיבת הגולה' איננו טעות, לשונו של הספדן מוכיחה כמאה עדים שכן ארץ ישראל מובהק לפנינו. הדבר עולה לא רק משליטתו המוחלטת בדרכי הכינוי של הפייטנים בני ארץ ישראל, אלא בעיקר מן הניב הארמי שבפיו, המעלה קווים ארץ ישראליים בולטים.

נקדים ונבליט את עירוב הלשונות בפיוטים: הטקסטים העבריים והארמיים באים לא רק אלה בצד אלה, אלא הם שלובים זה בזה, והלשונות מתחלפות בלא התראה. בצד פיוט רצוף, אשר מקצת מחרוזותיו כתוב עברית וקצתן ארמית (א, 13-49), אנו מוצאים מעבר מעברית לארמית ולהפך אפילו בתוך מחרוזות אחת. כך למשל אומר הספדן:

[א]פתח פימי / ואקונו בנעמי / ואבכה עמי / כל עמי
 דאתגנו רחמי / מן גו עמי / בחסדו [עזר] קץ ניומי (ב, 6-9).

המחרוזות עברית בעיקרה, אבל בשורה הראשונה משתלבת המלה הארמית 'פימי' (ראו עליה עוד בסמוך), והשורה השלישית כולה ארמית (השוו גם לשורה עברית המשולבת לפתע

במחרוזות ארמית, א, 33). לעומת זאת, בתוך רצף ארמי עשויות לבוא לפתע מילים עבריות (כגון 'מעונה', א, 14). הגלישה ללשון הארמית, והמעבר הספונטני מלשון ללשון, אפשר שיש בהם מן היסוד העממי האופייני לקינות.²² הספדן, השולט במקורות העבריים ומרבה לשבץ בקטעים העבריים טקסטים קדומים (בעיקר פסוקי מקרא), מתרגם לעתים את מקורותיו כדי לשבצם בטקסט הארמי. כך, דרך משל, הוא מכנה את הקב"ה 'נטר קיימה וחסדה' (ד, 1), תרגום מדויק של 'שומר הברית והחסד' (דברים ז, ט, וכלשון תרגום אונקלוס שם); ובקוראו לגמול חסד עם הנפטר הוא מתרגם את המשנה באבות (א, ב): 'על שלושה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים' ואומר: 'דעלמה קאים על אורייתא ועל פלחנה ועל חסדה' (ד, 3).

העובדה שלפנינו ארמית ארץ ישראלית מובהקת עולה גם מן הכתיב, גם מן הצורות וגם מאוצר המילים. מבחינת הכתיב בולט ביותר השימוש העקיב בה' סופית לציון היידוע, אם כי תופעה זו ניתן למצוא גם בכתיב יד בבליים קדומים. קו ארץ ישראלי אופייני יותר הוא ה' הכפולה הבאה לציון הדיפתונג ay בסוף מלה (ראו למשל בהקשר ארמי: 'חכימי', ב, 13; ובהקשר עברי: 'מליצי ריעי', ג2, 14).²³

בין צורות השם הארץ ישראליות המובהקות יש להבליט את הופעת המילה 'פימי' (=פי, במקום 'פומי' המקובלת בארמית בבליית);²⁴ לגבי צורה זו כבר העיר קוטשר, כי היא 'מעין אבן בוחן בהוכחה, באיזו מדה 'תוקנו' הטקסטים הרגילים של הגלילית'.²⁵ לפנינו כמובן טקסט מקורי שלא עבר עריכה בבליית, והצורה שלפנינו מעידה על לשון ארץ ישראל שבו. צורה ארץ ישראלית עתיקה אחרת, המופיעה לפנינו פעמיים, היא 'יונה' (=יֹנָה), הנכתבת דווקא ב' כפולה, דבר המורה על ההגייה העתיקה 'יֹנָה', אשר הותירה זכר בכמה מקורות

22 העובדה שמקוננים ומספידים בני ארץ ישראל נהגו להזיקק ללשון הארמית עולה גם מקביעת הירושלמי, מגילה א יא, עא ע"ב: 'אמר רבי יונתן דבית גוברין, ארבעה לשונות נאים שישמש בהן העולם, ואילו הן, לעז לזמר, רומי לקרב, סורסי לאיליא (=ארמית לקינה), עברי לדיבור, וכן מקינות ארמיות שנתגלו בגניזה ופורסמו בידי י' יהלום ומ' סוקולוף, שירת בני מערבא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 282-329, וראו גם שם, במבוא, עמ' 20-27. והשוו גם: י' יהלום, 'יהוי - לשון איליא', פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 129-132. אפילו משורר עברי מובהק כר' שמואל הנגיד בחר לכתוב בארמית את מכתב התנחומים (הכולל שיר הספד) לרבנו חננאל בן חושיאל על מות אביו (ראו: ד' ירדן [מהדיר], דיואן שמואל הנגיד: בן תהלים, ירושלים תשכ"ו, עמ' 256-260), אם כי את יתר שירי הקינה שלו (כולל קינה מפוארת על פטירת רב האי גאון) כתב בעברית, כדרך המשוררים בספרד. לאופיה העממי של שירה המערבת עברית וארמית שלא בהקשר של קינה ראו גם: ע' פליישר, 'סדר אל תִּתְחַד: גלגול מאוחר של מנהג ארץ ישראלי קדום', פעמים, 78 (תשנ"ט), עמ' 77.

23 זאת בצד שימוש ב' אחת בהקשר דומה, אבל אין כמובן זכר לכתיב הבבלי 'אי'. קו בולט נוסף בכתיב הקטעים, גם בהקשר עברי, הוא השימוש ב' לציון צירי או סגול בסוף מלה (במקום שהיינו מצפים לאות ה) הנפוץ מאוד בכתב היד, בייחוד במלה 'הוגי' (במקום 'הוגה'; א, 1 ועוד הרבה), ובארמית: יאי (ה2, 1) ועוד. כתיב זה מצוי לא מעט בקטעי גניזה ובכתיב יד אחרים.

24 ראו ב, 6 (המחרוזת צוטטה לעיל, בתחילת סעיף זה). מלה זו באה בהקשר עברי דווקא, ולצורך החרוז.

25 י' קוטשר, 'מחקרים בארמית גלילית', מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' קפ-קפא.

ארץ ישראלים.²⁶ צורות ארץ ישראליות אחרות הן 'שובתה' (בכותרת, סוף ו),²⁷ 'למגמול' (ד, 1), וכן 'כדון' (ב, 14) ו'שלמון' (ד, 2). בתחום הכינויים החבורים ראוי לציון הכינוי 'אֶזִי (במקום 'אֶזִי), החוזר כמה פעמים (ראו ה, 2, 1-2); הוא מופיע דרך קבע בפיוטים ובתרגומים ארמיים ארץ ישראלים.²⁸

מבחינת אוצר המילים יש לציין את השימוש הרחב מאוד בפועל הארץ ישראלי האופייני 'ידיק' (=ישקף). כמו כן בולטות בטקסט מילים ארמיות נדירות שנרשמו במקורות בודדים בארמית הארץ ישראלית, כגון 'חגלה' (=סוכבת; א, 29), 'מקלקין' (=מושלים; ב, 16), 'מעגעגין' (כנראה: מתגלגלים ומתלכלכים; ב, 19).²⁹

קו ארץ ישראלי נוסף הראוי להיזכר בקצרה הוא אפי ערעור הגרונות, המתבטא בטקסט שלפנינו בחריזות ע' בח' (תעש / כעס / מעש / תחס; ה, 3-5). הטשטוש בין ע' לח' דווקא מאפיין את ההגייה הארץ ישראלית (בצד חילופי ה/ח ועוד). חריזות ב/ו משקפת אף היא הגייה ארץ ישראלית, והיא מצויה לפנינו (ה, 16-18), כמקובל בפיוטי ארץ ישראל בכלל.³⁰ הארמית שבקטעים שלפנינו היא ארמית חיה. אין אלה טקסטים מקודשים המועתקים כדי לעבור מדור לדור, אלא יצירות שנכתבו לשעתן והועתקו לשם שימוש מיידי. משום כך גדולה חשיבותן של צורות ייחודיות הבאות בהן, כי הן יכולות ללמד על דרכי הגייה אותנטיות של בני ארץ ישראל. אציין כאן אפוא כמה צורות מעניינות מבחינה לשונית.

צורה שלא מצאתי במילונים היא מרסרסין (ב, 21), שיסודה בשורש השלשי רס"ס, אך צורתה המרובעת לא תועדה עד כה. יש כאן התפתחות פנימית של יצירת שורש מרובע משורש שלשי, תופעה המצויה בארמית המדוברת בשורשים אחרים. צורה חשובה עוד יותר היא הצורה 'דהוית' (א, 33, מן השורש הו"ה בבניין קל, עבר, נסתרת). הצורה המקובלת

26 הצורה מופיעה בתרגומים ארץ ישראלים לבראשית ח, ח. ראו: P. Kahle, *Masoreten des Westens*, II, Stuttgart 1930, p. 16 (נדפס גם אצל M.L. Klein, *Genizah Manuscripts of Palestinian*, Targum to the Pentateuch, Cincinnati 1986, p. 23). וכן בתרגום הנאופיטי לפסוק. דברי חוקרים לגבי צורה זו ראו: ז' בן חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, א, ירושלים תש"ז, עמ' כו; ד' טלשיר, שמות בעלי החיים בתרגום הארמי של השומרונים, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"א, עמ' 61.

27 השוו: קוטשר (לעיל, הערה 25), עמ' קעט, ובמילוניו של: M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat-Gan 1990. צורה פחות מקובלת היא 'גובר' (א, 33). בדרך כלל נשמר בארמית הבידול בין 'גְּבֵר' ביחיד ל'גְּבָרִין' ברבים. אבל לעתים ניתן להיתקל בטקסטים ארץ ישראלים גם ב'גובר', כלפנינו (ראו: סוקולוף, שם, ערך 'גבר').

28 ראו דרך משל את הטבלה המשווה הבאה אצל G. Dalman, *Grammatik des Jüdisch-Palästinischen Aramäisch*, Leipzig 1905, p. 396. כינוי אחר הראוי לתשומת לב מופיע בצורה 'מנהום' (א, 26), המסתיימת במ' ולא בנ'. במקרה זה אפשר שהצורה אינה מלמדת על הארמית החיה, אלא מושפעת מהנהוג בארמית המקראית (הערת פרופ' מ' בר-אשר).

29 ראו את הביאור לשורות המצוינות, והשוו גם לערכים המתאימים במילוניו של סוקולוף (לעיל, הערה 27). בצד המילים והצורות הארמיות הארץ ישראליות יש להזכיר גם את הצורה העברית הארץ ישראלית האופיינית 'הכאיר' (ו, 54); פועל זה בא' דווקא שכח במדרש ארץ ישראל ובפיוטיה.

30 דוגמאות לעניין חילופי גרונות בחריזות הפיוטים וכן לחריזות ב/ו, ראו: מ' זולאי, 'מחקרי ייני', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב (תרצ"ז), עמ' רמה.

היא 'הות' בתנועת a; הכתיב 'הוית' מלמד בלא ספק על הגייה בתנועת e. ואכן ברוב ההיקריות, גם בטקסטים שלפנינו, נכתבת צורה זו בלא י'. אבל ההופעה היחידה שלה ב' נודעת לה משמעות, ונראה שיש בה כדי ללמד על ההגייה בתנועת e גם ביתר המקרים, הגייה שלא באה לידי ביטוי בכתיב אלא פעם אחת. הצורה 'הוית' בתנועת e מתועדת בעברית במקורות תנאיים, אך רק בכתיב יד מאוחרים מאוד, והיא משקפת ככל הנראה השפעה על בניין קל של בניין נפעל (אשר גם בתוכו חל הקש של הבינונית על הנסתר). הופעתה בכתב היד שלפנינו בקטע הכתוב בארמית מלמדת על שימושה בארמית המדוברת של המאה הח', אולי בהשפעת ההגייה העברית, ויש בכך רמז לאפשרות שהתופעה היתה מקובלת גם בעברית והיא משקפת מסורת ארץ ישראלית חיה.³¹

לשון הפיוטים מוכיחה אפוא על מקום כתיבתם בארץ ישראל. מכיון שראינו שהספדן מרוחק במידה ניכרת מטבריה, נוכל לשער שהוא יושב במרכז הארץ או בדרומה. קהילות יהודיות מתועדות בתקופה המוסלמית הקדומה באיזור רמלה, בירושלים,³² בעזה ובמקומות נוספים, אבל כמובן גם ערי החוף הצפונית של ארץ ישראל באות בחשבון, וכמותן אפילו מקומות הסמוכים לארץ ישראל ונתונים להשפעתה הלשונית ולרשות ישיבתה.

ה

הספדן, מחבר השירים שלפנינו, היה משורר מיומן וכנראה איש מקצוע. השפעת הפיוט הארץ ישראלי ניכרת במהלכו הפואטיים (אם כי צורותיה הייחודיות של לשון הפייטנים אינן משמשות בשיריו העבריים, חוץ מהכינויים מקוצרי הנו"ן³³), ובמיוחד בשימוש המיומן באמצעי

31 ראו לעניין זה: מ' בראשר, 'הנסתרת בעבר בפועל ל"ל"א בלשון התנאים', מחקרי תלמוד - קובץ מחקרים בתלמוד ובתנאים גובלים מוקדש לזכרו של פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל, בעריכת מ' בראשר וד' רוזנטל, ב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 74-75, וכן עמ' 51, הערה 61. בראשר, המציין את התופעה מתוך כתיב יד של פירוש המשניות לרמב"ם, מסכם את הסעיף הדן בה במילים: 'יש להתחקות אחר שרשיה של הסימט'ת מחוץ לנפעל, כלום לפנינו היקש מקורי שפעל בלשון התנאים, או שמא התפתחות מאוחרת לפנינו'. כתב היד שלנו אכן מאשר את השערתו, שמדובר כאן בהקש מקורי בלשון החיה (בניקוד הפיוטים שלפנינו ניקדתי בצירי, על פי הכתיב ב', גם את המקומות שבהם מופיעה תיבה זו בלא י', מתוך הנחה שכתב חריג זה מלמד על ההגייה המקורית ואפשר להקיש ממנו גם למקרים שבהם נשמר הכתיב המסורתי).

32 רמז דק לתיאור המספד בירושלים בא בטור הקטוע 'ותבכה משוש ---' (2, 23). המעתיק דילג על המשך הטור, אך מן התוכן ומהחרוז ברור שהנוסח המקורי הוא: 'משוש כל הארץ', כינוי מובהק לירושלים. על פי טור זה ניתן להעלות את ההשערה, שמחבר הקטעים שלפנינו יושב בירושלים וסיפק את הטקסטים לשם המספד בעירו, ואילו המעתיק ביקש להשתמש בהם לצורך קהילה אחרת ועל כן השמיט את הסימן המזהה של ירושלים. אבל כמובן אין זו אלא הצעה, וייתכן שאילו אכן ישב הספדן בירושלים היינו מוצאים רמזים רבים יותר למקומו.

33 הכוונה לצורות כגון 'אירע' (ב, 53) במקום 'אירעני' וכיוצא בה, אשר הפכו לשגרת לשון בפיוטי ארץ ישראל. כנגד זה אין בשירים שלפנינו שימוש בפעלים מקוצרים (הנוטים בעבר על דרך עו"י), שהפכו סמל ללשון הפיוט. גם קווים לשוניים אחרים הבאים בשירים שלפנינו אינם שכיחים בפיוט

הרטורי המרכזי בפיוטים – הכינוי. שפע גדול של כינויים מקובלים לקב"ה, לישראל, לתורה, למקדש ולחכם הנפטר ממלא כל פינה בהספדים. ואולם, משוררנו איננו מסתפק בכינויים שגרתיים בלבד, והוא מעשיר את הספדיו בלשון ציורית מפותחת, עשירה בהרבה מן הרגיל בפיוטים, ומביא שפע של דימויים ומטפורות. המשורר משלב בדבריו גם צירופים מקראיים רבים, ובמיומנות מרשימה הוא מצרף לעתים פסוקים שונים לכלל הגד אחד, תוך ניצול המכנה המשותף ביניהם.

משחקי צליל נדירים יותר בקטעים שלפנינו,³⁴ אם כי עושר צלילי לא מועט נוצר באמצעות חריזה תכופה וצפופה של טורים קצרים (דו הטעמתיים) בחלקים חשובים של הטקסטים. חלוקת טורים באופן אקראי על ידי חרוזים פנימיים מופיעה בכל חלקי ההספדים, ואפשר שהיא קשורה בביצועים מוסיקליים האופייניים לקינות.

למרות מיומנותו הרבה, יש לציין שהספדן חוזר על עצמו שוב ושוב. כינויים שונים ('חכמי', 'קדושי' או 'מסוימי') חוזרים במקומות שונים בשיריו, וכמותם עוד ביטויים רבים, בעיקר אלה המבקשים שוב ושוב שבצדקתו של הנפטר ייגאלו ישראל מגלותם ויבנה המקדש.

למרות השימוש שהמשורר עושה בכמה קישוטי תבנית פייטניים מקובלים, אין הוא מקבל דווקא את עקרונות היסוד התבניתיים היותר בסיסיים של הפיוט. קטעי ההספד, אף על פי שהם עשויים לכל אורכם מחרוזות שחרוזהן מתחלפים (כמקובל בפיוט לדורותיו), אינם מאורגנים על פי תבניות סטרופיות נוקשות וברורות. חוק הסימטריה, השולט בפיוטים ודורש מספר שווה של טורים בכל מחרוז, איננו מופעל כאן באופן ברור, ומחרוזות ארוכות וקצרות מופיעות לעתים בערבוביה.³⁵ לציון מיוחד ראוייה היחידה האחרונה (ו), אשר הסטרופות שבה כולן מקיפות יותר מאשר אלה שביתר היחידות, אם כי גם הן אינן שוות באורכן, ומכילות בין שבעה לעשרה טורים כל אחת.

סימן תבניתי נוסף המארגן את רוב פיוטי ארץ ישראל הוא האקרוסטיכון האלפביתי, וגם הוא נעדר מרוב הקטעים שלפנינו. רק קטע אחד (2ג) מביא רצף של אלפבית בראשי טוריו, והוא חריג במבנהו המאורגן היטב. בכל יתר הפיוטים אין שום סימן לאקרוסטיכון או לחתימה כלשהם.

הארץ ישראלי הקדום, ובעיקר צורות העתיד המוארך (כגון 'יהמיון', 'ידוויין', 'יגעיון', 'יבכיון'; ד,

11-10) וצורות הבינוני המורחבות לשם החרוז ('נוטיפה', ד, 18; 'מבאירה', ו, 61).

34 כדוגמה כמעט בודדת לליטוש צלילי ראו את הצירוף 'ידלי ויעלי ויעלי' (ו, 29).

35 על חוק הסימטריה ראו: ע', פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 62-63. חוסר סדירות באורך המחרוזות עולה לאורך כל הטקסטים שלפנינו. מחרוזות בנות חמישה טורים באות בצד אחרות בנות ארבעה בלבד (ראו למשל א, 8-17), מחרוזות ארוכה באופן חריג מופיעה לפתע (השוו א, 23-26), ובמקרים רבים קשה מאוד לקבוע אם חרוז מציין טור חדש, או שמא אין בו אלא חלוקה פנימית של טור אחד. בהדפסת הפיוטים נהגנו על פי אינטואיציה מקומית: כאשר שני טורים חוזרים שווים באורכם פחות או יותר לטור אחד המקביל להם, הדפסנו גם אותם כטור אחד (ראו דרך משל ב, 10, ועוד הרבה). באופן דומה נהגנו גם במקרים שהטורים הנראים חריגים חוזרים בחרוז פחות מלא מזה של יתר טורי הסטרופה, או יוצרים הגד שלם ורצוף. מובן שדרך ההדפסה איננה אלא בגדר הצעה לשחזור מבנה השירים. מכיוון שהמבנה רופס, והמעתיק לא סימן כלל את סופי הטורים, אין שחזור זה הכרחי ומחזותי.

למרות זאת נראה שהמשורר מכיר אמצעי קישוט תבניתיים פייטניים. הוא מרבה להשתמש במילות קבע ויודע לנצל גם רפרינים ולקשור מחרוזות שונות בשרשור. אבל גם באלה אין הוא עושה שימוש סדיר.³⁶ במקומות אחרים באה נטייה רחבה לשימוש במילות קבע (בעיקר בצירוף 'מ' פ' או במלה 'בחסדו'-'בחסדיה' בטור האחרון), אך בלא סדירות נוקשה.

השימוש ברפרינים מופיע רק במקום אחד בכתב היד (בפיוט ג1). שני רפרינים נרמזים לאחר שתי המחרוזות הראשונות של הפיוט, ונראה שהם היו אמורים להיאמר לסירוגין לאחר כל מחרוזת. הרפרינים כאן הם פסוקים העוסקים באבל, ומסתבר שמלבד לשון הפסוק לא נאמר בהם דבר. ייתכן שבחירת הרפרינים הפסוקיים הללו רומזת לאמירתם בפי הקהל, אשר התבקש במקרה זה להצטרף אל המספיד ולקונן עמו. פסוקי הרפרינים אינם מעוגנים בלשון הפיוט עצמו משום צד, דבר המלמד אף הוא על קדמות השירים: למן המאה ה' השתדלו הפייטנים לעגן את הרפרינים בחריזות פיוטיים, ובפיוט הספרדי הותאמו הרפרינים הפסוקיים לפיוט כולו על ידי חרוזים מעין אזוריים.³⁷

בשרשור משתמש הספדן ביחידות ד, ה1. ביחידות אלה באים (שוב באופן בלתי סדיר) זוגות של סטרופות המקושרות זו בזו בשרשור,³⁸ אם כי אי אפשר לקבוע, בגלל חוסר הסדירות הכללי, אם יש לשרשור זה תפקיד ביצועי-תבניתי כלשהו, או שמא אין הוא אלא קישוט מקומי ואקראי.

הכרותו של הספדן עם תבניות הפיוט הארץי-ישראלי, בצד שימוש המיומן בכינויים, מעגנים אותו היטב בתוך הנוף הספרותי של ארץ ישראל במאה הח'. הרפיסות התבניתית החריגה של הטקסטים עשויה להתפרש על ידי אופיים העממי יותר, הכמעט ספונטני, הקשור בשימושם לצורך התקהלויות המוניות לשם הספד, תפקיד השונה במובהק מתפקידם הליטורגי המובנה היטב של הפיוטים המקובלים.

ו

לאחר שעיינו בהספדים שלפנינו והיכרנו אותם על הכתיבה השונים, אין לנו אלא לשוב ולתהות אם ניתן לזהות באיזו דרך את ראש הישיבה הנספד כאן. כזכור, העובדות הברורות

36 למעשה, רק בקטע ג2, שהוא כאמור חריג גם בסידורו האלפביתי, אנו מוצאים מחרוזות מרובעות סדירות הפותחות תמיד במילות הקבע 'על זאת', וטורן האחרון פותח (חוץ משני מקרים) במילות הקבע 'ל' פ' (האות ל' היא כנראה קיצור של 'למ' [למר?], והאות פ' היא כרגיל הסימן לתחילת שמו של הנפטר).

37 בספרד נוצרו תבניות המעין אזוריות, אשר בהן חרוזו האחרון לפני פסוק הרפרין מותאם לו ומבשר אותו. ראו: פליישר (לעיל, הערה 35), עמ' 349-355. במזרח נהגו פייטנים למן המאה העשירית לשלב רפרינים פסוקיים בפיוטים על ידי התאמת חרוז הפיוט כולו לחרוז הרפרין, ויצרו על ידי כך פיוטים סטרופיים בעלי חרוז אחיד. ראו על כך בהרחבה: ש' אליצור, פייטן בעידן של מפנה - ר' יהושע בר כלפה ופיוטי, 'ירושלים תשנ"ד', עמ' 95-97.

38 בשני מקרים מקשר השרשור בין שלוש סטרופות (ה1, 10-15, 43-45), שניהם ביחידה שאיננה קשורה בפטירת ראש הישיבה ומביאה פיוטים מעורבים, כפי שהראינו. מקרה בודד של שרשור מקומי קיים גם ביחידה ב (24-25).

הן שמדובר בראש הישיבה מטבריה, שנפטר סמוך לרעש שהתרחש בחודש שבט באמצע המאה הח', הוא כוהן ושמו מתחיל באות פ'.

השם היחיד של ראש ישיבה ארץ ישראלי המתחיל באות פ' וידוע לנו מאותה תקופה הוא פינחס, ומתבקש אפוא מאליו זיהויו של הנספד עם ר' פינחס ראש הישיבה. תארוכו של ר' פינחס ראש הישיבה לאמצע המאה הח' היה מקובל על כמה מן החוקרים גם קודם לכן,³⁹ ולמעשה גם מי שלא היה בטוח בו לא הפריכו.⁴⁰ אמנם, מעולם לא שמענו על ר' פינחס ראש הישיבה שהיה כוהן, אבל 'לא שמענו' במקרה זה איננו ראייה. אם מדובר בחכם שקדם לכן אשר ולחבריו, המזכירים אותו בכתבי המסורה כמאה שנים לאחר מכן, ייתכן מאוד ששמו בלבד נזכר בפיהם, ואילו ייחוסו ככוהן נשכח או לא היה חשוב דיו בעיניהם.⁴¹ מובן שאין ביטחון בדברים הללו, אבל זהו הזיהוי הסביר ביותר.

חיוק מה לזיהויו של הנספד עם ר' פינחס ראש הישיבה, שהיה מראשוני המלמדים בענייני מסורה, עולה מהזכרת עיסוקו במקרא, החזרת כמה וכמה פעמים בהספדים, ובעיקר הזכרת עיסוקו בטעמים (אם כי בקטע שאיננו מתייחס אל י' פ' במפורש): 'תמור מקרא / קינות אקרא / ותמור טעמים / קינות מנעמים' (ד, 41-42).

מה היחס בין הנספד שלנו לבין ר' פינחס שנזכר ברשימה שבסוף סדר עולם? מקריאה פשוטה של הרשימה לא ברור שפינחס הנזכר שם היה ראש ישיבה, ובכלל יש כמה אי בהירויות בנוסחים השונים של הקטע העוסק בו.⁴² אבל עובדת קיומו של ראש ישיבה ארץ ישראלי באמצע המאה הח', ששמו מתחיל בפ' והוא כוהן, אשר הוכחה כאן, יש בה כדי להטיל ספק (אשר התבקש מאליו) במהימנות הפרטים שבאותה רשימה. כזכור, כל ראשי הישיבה הנמנים שם מתייחסים למר זוטרא, ואם כן הם אינם כוהנים, כי הם מתייחסים לבית ראש הגולה ולבית דוד. מעתה ברור שאין לסמוך עוד על רשימה זו כמקור מהימן על ראשות הישיבה בארץ ישראל במאה הח'. משפחת הכוהנים המופיעה בראשות הישיבה בתקופה מאוחרת יותר⁴³ אפשר ששורשיה קדומים בהרבה. מכל מקום, הוכח כאן ללא ספק שלא רק שושלת משפחתית אחת של גאונים הנהיגה את בני ארץ ישראל במאה הח', אלה המתייחסים לבית דוד, וגם ראש ישיבה כוהן השתתף בהנהגה ואף זכה להערצה מופלגת.

הפרט האחרון שנותר לברר הוא היחס האפשרי בין ר' פינחס ראש הישיבה, ר' פ' הכהן שנספד כאן, והפיטן ר' פינחס בירבי יעקב הכהן מכפרא. לכאורה, כמה חוסים ברורים קושרים

39 ראו: קלאר (לעיל, הערה 1), עמ' 190, והערה 25.

40 ראו: דותן (לעיל, הערה 2), שם.

41 אמנם לגבי בעל מסורה אחר ('אחיהו הכהן החבר ממדינת מעויה'; ראו: דותן, שם) מצאנו שמזכירים במפורש את היותו כוהן, אך אפשר שהסיבה לכך היא שהוא קרוב יותר אל דורם של בעל דקדוקי הטעמים וחבריו. מקורו של ר' פינחס ראש הישיבה, אם אמנם הוא הכוהן הנספד כאן, דומה מאוד להזכרתו של הפייטן ר' פינחס הכהן בפי רס"ג ואלקרקסאני (לעיל, הערה 3): שניהם מזכירים אותו כ'פינחס' סתם, ואלמלא גילינו את חתימותיו בפיוטיו לא היינו מעלים על הדעת שהיה כוהן.

42 כך, דרך משל, ייחוס הבן 'חצוב' בנוסח אחד לפינחס ובשני ליעקב; ראו לעיל, הערה 1.

43 ראו לעיל, הערה 6.

את הפייטן לענייננו. פייטן זה הוא האדם היחיד הידוע לנו שחי באותם ימים בטבריה,⁴⁴ היה בקיא גדול בתורה, שמו התחיל באות פ' והוא היה כוהן. על קשר הדוק שהיה לפייטן זה עם חוגי הישיבה הארץ ישראלית יש כמה עדויות מפיוטיו: פיוטי קידוש ירחים שכתב נועדו מלכתחילה, ככל הנראה, ללוות את ההכרזה על קידוש החודש בבית הוועד, במעמד גדולי הישיבה.⁴⁵ בכמה מפיוטיו באות התייחסויות לפרטי ידיעות הקשורות בענייני עיבור, אשר ודאי לא היו ידועות בדורו אלא לגדולי החכמים בישיבה, אשר עסקו בפועל בחישובי הלוח.⁴⁶ מצד אחר, שמו המלא של הפייטן, ר' פינחס בירבי יעקב, אי אפשר לו שלא יזכיר את גם האחים פינחס ויעקב הנזכרים ברשימה (שהוכחה זה עתה כבלתי מדויקת) שבסוף סדר עולם, צירוף שיש בו כדי להצביע על הזיקה בין בני המשפחה 'פינחס' ו'יעקב' לבין ראשי הישיבה. כמו כן, הרעש שנרמז בהספד שלפנינו ועל פיו ניתן לתארוך, הוא אותו הרעש המופיע במפורש בפיוט קידוש ירחים של ר' פינחס הכהן ומשמש בסיס גם לקביעת זמנו של פייטן זה.⁴⁷ נקל יהיה אפוא לזהות את כל הדמויות הפועלות כאן, ולומר שר' פינחס בירבי יעקב הכהן הפייטן הוא ר' פינחס ראש הישיבה, והוא גם ר' 'פינחס?> הכהן ראש הישיבה הנספד בדפים שבידינו.

קושי מסוים עולה מזיהוי זה, שהספדן לא רמז לאורך כל שירי המספד הארוכים ולו ברמז קל לשירתו הענפה של ר' פינחס ולפיוטים הרבים שחיבר לכל עת. מובן שהדבר קשה, אבל ייתכן שהעיסוק בפייטנות לא היה מן הדברים שנראו חשובים למספיד בן הזמן. גדולתו של ראש הישיבה בתורה, הרבצת תורה ברבים ועשיית צדקה וחסד היו חשובים בעיני הרבה יותר.⁴⁸ זאת ועוד, הספדן ישב, כפי שראינו, במקום מרוחק מטבריה, ועל כן דמותו של המנהיג

44 ציון מקומו 'כפרא' מפורש בפיוט מתוך שבעת-טל שלו, שהדפיס מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל' (לעיל, הערה 4), עמ' קט-קלא. על כיפרא כפרוור של טבריה ראו בלקט המקורות שהביא ש' קליין (לעיל, הערה 10), עמ' 90.

45 ראו לעניין זה: ע' פליישר, 'בירורים בבעיית ייעודם הליטורגי של פיוטי קידוש ירחים', תרביץ, מב (תשל"ג), עמ' 337-363, ובפרט בעמ' 346-348. במקומות נוספים הדגיש פליישר את הקרבה המשתמעת של ר' פינחס הכהן אל הישיבה הארץ ישראלית. ראו במאמרי: 'חדשות בנושא המשמרות בפיוטים', ספר דב סדן, בעריכת ש' ורסס, י' רוטנשטרייך ו' שמרוק, ירושלים תשל"ז, עמ' 259 ('פייטן זה שאיש הגליל היה וכהן היה, ואולי אף מן המקורבים אל חוגי הצמרת של סנהדרי ארץ ישראל'); 'פיוט ותפילה ב'מחזור ארץ-ישראל' - קודקס הגניזה', קרית ספר, סג (תש"ן), עמ' 255.

46 לעניין זה יש להבליט קודם כל את גוף היוצר, העוסק בענייני אסטרונומיה, שהדפיס פליישר, היוצרות (לעיל, הערה 4), עמ' 127-129. ביוצר זה מביא ר' פינחס מסורות ייחודיות, כחלוקת היממה לשתיים עשרה, אך עיקר חשיבותו בכך שהוא אחד המקורות העבריים הקדומים ביותר המעידים על חלוקת השעה לאלף ושמונים חלקים (שם, עמ' 129, שורות 24-25). ציון חשוב נוסף הוא הזכרת סימן הדחיות 'בד"י' בפיוט קידוש ירחים לאדר שני (מרמרשטיין [לעיל, הערה 3], עמ' 254). בדיקת כתבי היד של פיוט זה העלתה, שהנוסח איננו מאוּשש כל צורכו והציון 'בד' מופיע רק באחד מהם; מכל מקום, ברור שר' פינחס הפייטן היה בקיא בחישובי הלוח שהיו מקובלים בזמנו.

47 ראו לעיל, במחקרים המצוינים בהערות 13-16.

48 ניתן להשוות להספד זה את הספדו של ר' סהלאן בן אברהם (שהיה בעצמו פייטן) על אחד מגדולי הפייטנים בימיו, ר' שמואל השלישי, אשר בצד היותו פייטן פורה וחשוב היה 'השלישי בחבורה', כלומר בין שלושת הראשונים בהיררכיה של הישיבה בארץ ישראל. ר' סהלאן מבלוט בקינתו את

כגדול התורה בדורו היתה חשובה בעיניו הרבה יותר מאשר פיוטים שהיה קורא לפני הקהל הקרוב אליו בבית הכנסת שהתפלל בו.⁴⁹

אבל ההנחה שהנספד שלפנינו הוא הפייטן ר' פינחס הכהן מעלה קושי גדול יותר, אשר אנו חייבים לתת עליו את הדעת. הספדן מזכיר את פטירת ראש הישיבה (בתמוז) ואת רעידת האדמה (בשבט) כשני אסונות שאירעו בזה אחר זה. מפשוטם של הדברים נראה לכאורה, ששני האסונות היו סמוכים זה לזה והתרחשו כנראה באותה שנה עצמה, ורק בדוחק אפשר לפרש את הדברים על טווח של שנים ספורות (ראו להלן). לעומת זאת, הזכרת 'צום רעש שביעי' בפיוטו של ר' פינחס באה במסגרת לוח צומות ידוע וקבוע מקדמת דנא, בין צומות אחרים הנזכרים בקביעות במקום זה בפיוט גם בקידושים לירחים האחרים. קשה מאוד אפוא להעלות על הדעת שר' פינחס כתב פיוט זה בשנת הרעש עצמה (היא שנת מותו, אם נקבל את הזיהוי), וכבר ידע להכניס לתוכו את תאריך הצום החדש (שעדיין לא שהספיקו ישראל לצום אפילו פעם אחת). סדר הזמנים על פי השערה זו דחוק ביותר והיא נראית רחוקה מאוד. אף על פי כן אין לדחות הצעת זיהוי זו על הסף. אם אנו מניחים שהפייטן ר' פינחס הכהן היה ראש הישיבה בטבריה בעת הרעש, הרי שהוא היה זה שעמד בראש בית הדין שקבע מיד באותה שנה, כשהתבררו ממדי האסון, שכ"ג בשבט יהיה צום לדורות לזכר אותו רעש. כדי לתת חזיון לקביעה זו יכול היה לכתוב מחדש את המחרוזת העוסקת בצומות שבחודש שבט בסדרת פיוטי קידוש ירחים (אשר מעתה אין כל הכרח לומר שנכתבה באותה שנה, ואפשר שרק 'תיקון' קל הוכנס בה לצורך האירוע), ולהכניס לתוכה את 'צום רעש שביעי בעשרים ושלשה בו'.⁵⁰ אם אכן פייטנו הוא ראש הישיבה שנפטר בתמוז של אותה שנה, הרי שלא זכה לומר את פיוטו בנוסח החדש והמתוקן אפילו פעם אחת. מלבד זאת, התחושה ששני האסונות שהספדן מדבר עליהם אירעו בתכיפות אין בה כדי לפסול את האפשרות שמדובר בסמיכות של שנים אחדות: אסון הרעש היה בגדר זיכרון נורא ומוחשי במשך זמן

בקיאותו של הנפטר בתורה, במשנה, בתוספה, במכילתות, בהגדות – ורק לקראת סוף ההספד הוא מזכיר גם את בקיאותו 'בחרוזים', אם כי אין הכרח ללמוד מכאן שמדובר בחיבור פיוטים דווקא. ראו: ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 77–78.

49 פיוטיו של ר' פינחס הכהן נפוצו במרוצת השנים, אך אין כל אפשרות לדעת אם והיכן הופצו כבר בחייו. עם זאת, האפשרות שהיה ראש הישיבה יש בה אולי כדי להסביר את הנוכחות הבולטת של יצירותיו במחזור ארץ ישראלי מפואר שנתלקט מתוך הגניזה הקהירית. ראו: י' יהלום, מחזור ארץ-ישראל – קודקס הגניזה, ירושלים תשמ"ז; הג"ל, 'בחזרה ל'מחזור ארץ-ישראל' – קודקס הגניזה', קרית ספר, סג (תש"ן), עמ' 189–206; פליישר, פיוט ותפילה (לעיל, הערה 45), עמ' 207–262, ובפרט בעמ' 233, 255.

50 אכן, במחרוזת זו נזכרים שני צומות בחדש שבט (ראו לעיל, הערה 13); אבל מכיוון ששני צומות נזכרים בפיוטי קידוש ירחים של ר' פינחס לכמה חודשים נוספים (תשרי, טבת ואדר), אין מכך כל ראיה שצום הרעש הוא תוספת מאוחרת. העיסוק ברעש במחרוזת מקיף קצת יותר מן העיסוק באירוע שהצום נקבע לזכרו בפיוטים של רוב החודשים, דבר המחזק במקצת את ההשערה שהועלתה בפנים, אך אינו הכרחי. טבעי הוא שפייטן ירחיב באירוע מועד שחל סמוך לימיו יותר מאשר בציון ימי זיכרון רחוקים, לאירועים שהתרחשו בתקופת המקרא או בימי הבית השני, כרוב האירועים שבלוח הצומות שבפיוטים אלה.

ממושך, והצום לזכרו נשמר דורות רבים. לא ייפלא אפוא שהאסון הנוסף, פטירת ראש הישיבה, נתפס כאירוע המתרחש בסמוך לאסון הגדול של הרעש גם אם חלפו בינתיים כמה שנים. אם נבין את הדברים כך, יסייע מרווח הזמן לזהות את הנספד עם ר' פינחס הפייטן. הסברים אלה לא באו אלא כדי לומר שאין לדחות על הסף את הזיהוי בין 'מ' פ' הכהן ראש הישיבה לבין ר' פינחס בירבי יעקב הכהן, אבל הזיהוי הזה נותר בגדר השערה בלבד. שמות פרטיים חזרו, כידוע, במשפחות חשובות של מנהיגים בארץ ישראל לאורך כל הדורות, וייתכן אפוא שגם אם שמו של ראש הישיבה הנספד היה ר' פינחס הכהן, הרי שהפייטן ר' פינחס הכהן היה בן משפחה שלו, שפעל זמן לא רב לאחר מכן.⁵¹ מובן שכל עוד לא תתגלנה ראיות נוספות, לא נוכל לקבוע דבר בביטחון, וכל הזיהויים הללו יישארו בגדר השערות בלבד.

אבל גם אם אין אנו יכולים להכריע בבירור בעניין זהותו של ראש הישיבה הנספד בדפים שלפנינו, הרי למדנו מתוכם על קדמות ההנהגה של הכהנים ועל עמידתם בראש הישיבה בארץ ישראל באמצע המאה ה'ח'. ומכיוון שידיעותינו על תולדות הגאונים בארץ ישראל באותה עת דלות ביותר, גם גילוי מועט זה הוא בגדר גילוי חשוב כשלעצמו.

ז

נציג עתה את הטקסטים של ההספד שעליהם מבוססים הדברים שנאמרו עד כה. הדפים, כפי שציינו, לקויים בראשם ובתחתיתם, ועל כן קיים חסר שקשה לאמוד את הקפו בין עמוד לעמוד. משום כך מספרנו כאן כל עמוד כיחידה לעצמה. את הטקסטים שבתוך העמודים מספרנו ברצף, משום הקושי לעמוד על תבניות השירים ולחלקם ליחידות ספרותיות ברורות. קטעים הנראים כשירים שונים הופרדו זה מזה בכוכבית, ואין כוכביות אלה אלא בגדר הצעת שחזור בלתי בטוחה. ביחידות ג' ו-ה סטינו מן המספור הרצוף: ביחידה ג' מצוי שיר אלפביתי שלם (הכולל סטרופת פתיחה), כפי שכבר ציינו, והוא מובחן מיתר הטקסטים שבדף ועל כן מספרנו אותו בנפרד.⁵² ביחידה ה' באים, כזכור, קטעי הספדים שאין להם קשר לראש הישיבה. אלה מוספרו בפני עצמם. בסוף היחידה בא קטע החזור לעסוק בראש הישיבה (אולי הבבלי), והוא הובלט במספור לעצמו.

טורי השירים צורפו בדרך כלל (מטעמים טכניים) ונדפסו שניים שניים בשורה, וביניהם מפריד קו נטוי. במקרה של חריזה פנימית, המובלטת אף היא על ידי קו נטוי, צוינה ההפרדה בין הטורים באותה שורה בשני קווים נטויים. אין צורך לומר שגם החלוקה לטורים איננה אלא בגדר הצעה בלבד, משום המבנה הרופס של השירים.

51 נחזור ונזכיר בהקשר זה את האחים פינחס ויעקב, המופיעים ברשימה שבסדר עולם זוטא. אם אחים אלה אינם מתייחסים למר זוטרא והיו כוהנים (כפי שרמזנו, ובניגוד לאמור ברשימה), הרי שהפייטן ר' פינחס בירבי יעקב הכהן יכול היה בהחלט להיות בנו של ר' יעקב אחי ר' פינחס, או שמא נכד של ר' פינחס ראש הישיבה.

52 הקטעים שעד לפיט האלפביתי ציינו '12', הפיט עצמו - '22', והקטעים שאחריו - '32'.

השירים אינם מנוקדים בכתב היד, והניקוד - בעיקר של הקטעים הארמיים - איננו אלא הצעת קריאה הבאה להקל על ההבנה, ויש לראותו כחלק מן הפירוש. אין כוונתנו בניקוד הקטעים לומר דבר על מסורת הקריאה הקדומה שלהם.

כתב היד לקוי במקומות שונים, ובמקרים שיכולנו להציע השלמה למילים חסרות הבאנו אותה בסוגריים מרובעים. קיצורים של המעתיק אשר השלמתם בטוחה הושלמו בסוגריים זוויתיים. הקיצור 'מ' פ' הושאר כנתינתו, בלא השלמה, כדי לא לקבוע את שמו של הנספד, שאיננו אלא בגדר השערה. נקווה שכל אלה, ועמם ביאור השירים, יקלו על הקוראים.



[קובץ הספדים על ראש ישיבה ארץ ישראלי ונפטרים אחרים]

- א מ פ הוּגִי בְּמֵאֲרַכַּת יָמִים / לְרַגְלוֹ יִבְנֶה הָרִי בְּשָׁמַיִם
יִגְנוּ כִּי יִגַּע בְּדַת [...] חַיִּים / וְלִימַד תּוֹרַת מְקוֹר חַיִּים
מ ר פ נַחַל נוֹבִיעַ מֵיִם חַיִּים / לָכֵן תִּהְיֶה נִשְׁמָתוֹ בְּאַרְצָא[רץ] הַחַיִּים
יַעֲזוּ כִּי הִיָּה מִחְזִיק בְּדַת נְסוּכָה מְעוֹלָם / מְשָׁכִים וּמַעְרִיב וּמְרוּוֹה לְעַם [עוֹלָם]
וְהַלֵּךְ בְּשֵׁם טוֹב מִן הָעוֹלָם / לָכֵן תִּהְיֶה נִשְׁמָתוֹ לְחַיִּי עוֹלָם 5

*

- לְמָה נֶאֱסָפוּ אֲבוֹת וּבָנִים] / [בְּכִי וְנִיָּה וְקִינָה מְקוֹנְנִים
עַל כִּי נִגְנְזוּ נְבוֹן בְּנִבּוֹנִים / בְּחֶסֶדוֹ תִּשְׁמַח אִם הַבָּנִים
עָשׂו חֶסֶד / אֲנָשֵׁי חֶסֶד // לְאִישׁ רֹדֵף אַחֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד
תִּמְצָאוּ צְדָקָה חַיִּים וְחֶסֶד / מֵאֵל נוֹצֵר לְאֵלִים חֶסֶד
יַעֲזוּ כִּי הִיָּה רֹדֵף אַחֵר הַשְּׁלוֹם / נִשְׁמָר לוֹ הַבְּרִית וְהַשְּׁלוֹם 10
מ פ אוֹהֵב שְׁלוֹם / בְּחֶסֶדוֹ יִפְרוֹשׁ עָלֵינוּ שְׁלוֹם
עוֹשֶׂה בְּמִרְמִיּוֹ שְׁלוֹם

*

א 1 מ פ: כנראה קיצור של: מורנו (או מרגא, או מר) פ[...]- (פינחט?), וכן בהמשך השירים; ראו במאמר, עמ' 313. הוגי: כמו: הוגה (וכך גם במקומות רבים להלן). במארכת ימים: בתורה, אשר 'ארץ ימים בימינה' (משלי ג, טז). לרגלו: בזכותו (של הנפטר). הרי בשמים: על פי שיר השירים ח, יד, וכאן הוא כינוי למקדש, אולי משום הקטורת הקרבה בו, ובדומה לדרשה שבתנחומא וירא ג (ובמקבילות שונות): 'הר המור' (שיר השירים ד, ו) זה בית המקדש שהיו מקריבין בו מור. 2 יגנו: יגן עליו ה' (בעולם הבא); אך הנוסח מסופק, ואולי יש לקרוא 'יגון'. בדת... חיים: נראה להשלים: 'בְּדַת עֵץ חַיִּים', כינוי לתורה על פי משלי ג, יח (ראו להלן, ד, 9). תורת... חיים: השוו משלי יג, יד: 'תורת חכם מקור חיים'. 3 נחל נוביע: מטפורה לחכם השופע דברי תורה, על פי משלי יח, ד. בארץ[ן] החיים: בגן עדן; השוו תנחומא מצורע ב: 'מארץ חיים' (תהלים נב, ז)... מחי העולם הבא. 4 בדת נסוכה מעולם: בתורה שנאמר עליה 'מעולם נִסְכַּתִּי' (משלי ח, כג, ומדרשו על התורה במדבר רבה ב, י ועוד). ומרוה: ומלמד תורה. לעם [עולם]: כינוי לישראל, על פי ישעיהו מז, ז.

7 אם הבנים: כינוי לישראל, השוו לפסיקתה דרב כהנא, רני עקרה א (עמ' 310): 'מושיכי עקרת הבית' (תהלים קיג, ט), זו ציון... 'אם הבנים שמחה' (שם), 'אמרת בלבבך מי ילד לי את אלה' וג' (ישעיהו מט, כא). 8 עשו חסד: על ידי המספד. 9 נוצר... חסד: על פי שמות לד, ז. 10 רודף... השלום: השוו לאבות א, יב: 'הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום'. הברית והשלום: השוו לבמדבר כה, יב (בדברי ההבטחה לפינחס בן אלעזר הכהן). 11 אוהב שלום: על פי אבות א, יב. בחסדו: כנראה הכוונה (כאן ובהמשך): בזכותו של הנפטר. יפרוש... שלום: קיצור של 'פרוש... סוכת שלום' (השוו לחתימת ברכת 'השכיבונו'). 12 עושה... שלום: על פי איוב כה, ב.

- מה ליוֹנָה קִינִים מְקוֹנָה / מ' פ' אֶבְכָּה עֲנוּנָה
דְּהוּת זְכוּתֶיהָ עֲלִינוּ מִגָּנָה / בְּחִסְדֶּיהָ יָדִיק מִן מְעוֹנָה
וַיִּשְׁלַח לוֹ רֹכִיב עַל עֲנָנָה 15
- אִי כִי נִגְנוּ חֲכָם גְּדוֹל מִן הָאָרֶץ / הוֹגִי בְּדַת אֲרוּכָה מֵאָרֶץ
לְכוּ סִפְדוּ לוֹ מִצִּיּוֹק אֶרֶץ / בְּחִסְדּוֹ יִכּוֹנוּ מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ
- מָה לְבָנִי מְדִינָתָה / מִתְכַּנְּשִׁין בְּכִנְשָׁתָה
דְּאָתָה שְׁמוּעָתָה / מִן מְעוֹזָה מִשְׁרָתָה
דְּאִתְגָּנוּ מִנָּה רֹאשׁ חֲבוּרָתָה / לְרִגְלֶיהָ תִּתְכַּלִּי פּוֹרְעָנוּתָה וּמִגְפָּתָה 20
- חֲדָה [...] תְּמִימָה דְּהוּת לִי / פִּרְחַת וְטָסַת מִן גּוֹ קְהִלִּי
לְכוּ צִוְחִית אֱלִילִי לִי / בְּחִסְדֶּיהָ יִתְבְּנִי בֵּית מִקְדָּשִׁי וְהִכְלִי
- קְהִלִּי כְּעוֹפָה מִתְמַרְטִין / אֲזִלִּין וּמִתְמַעֲטִין
סִיפִיין וּמִיִּיטִין] וּמִתְמוּטִין / וּמִלְכּוֹתָה עֲלִיהוֹן חֲבָטִין
וְצִדִּיקִי מִסְתַּלְקִין וּמִעֲטִין / בְּחִסְדֶּיהָ ד' פ' יִתְרָמִי עַל אֹמִין לוֹוִטִין 25
וַיִּתְקַצְצוּן מִנְהוּם שְׂרָבִיטִין
- עֲזוֹן פְּתָחִי שְׁעָרֵיךְ / וְהַפִּתְחִי] אֵת רֵיחַ נִרְדִּיךְ
וּמְקוֹם לְצִדִּיק הַכִּינִי עִם דְּרִיךְ / וַיָּבוֹא שְׁלוֹם וַיִּנּוּחַ בְּחִדְרֵיךְ
- מָה לְיוֹנָה חֲגָלָה / בְּכִיָּה וּמִיָּלָה
וּבְקָלָה מִיָּלָה / גְּעִיָּה כְּאִיָּלָה 30
עַל מ' פ' רֹאשׁ כְּלִיל[ה] / בְּחִסְדֶּיהָ יָדִיק מִן עֲרָפָה / וַיִּבְנֶה הֵיכָלָה

13 ליוֹנָה: ליוֹנָה (היא כנסת ישראל; וראו במאמר, עמ' 319). 12–15 תרגום הקטע: על מורנו פ' (פינחס?) אבכה, העניו (השור: 'רבי הוה ענוון', ירושלמי כלאים ס ג, לב ע"ב, ובמקבילות), שהיתה זכותו עלינו מגנה. בחסדו ישיקף מן השמים ('מעוֹנָה', כינוי עברי על פי דברים לג, כז ועוד) וישלח לנו רוכב על ענן (הוא הגואל, על פי דניאל ז, יג). 16 הוגי: הוגה (ראו לעיל, 1). בדת ארוכה מארץ: בתורה שנאמר בה 'ארְכָּה מארץ מְדָה' (איוב יא, ט). 17 ספדו: אולי יש לנקד 'סִפְדוּ', והיא פניית המשורר אל הציבור להצטרף למספד, אך על פי ניקוד זה לא ברור מי הם המכונים 'מצוקי ארץ'. מצוקי ארץ: שמואל א' ב, ח, וכאן הוא כינוי לגדולי העולם. משוש כל הארץ: את ירושלים, והכינוי על פי תהלים מח, ג. 18–20 תרגום הקטע: מה לבני העיר (מדינתה) שהם מתאספים בבית הכנסת, כי הגיעה שמועה ממעוֹזָה (היא טבריה) המשמרת, שנגנו ממנה ראש החבורה (כינוי לישיבת ארץ ישראל), בזכותו תכלה פורענות ומגפה. 21–22 תרגום הקטע: סגולה (אשר אי אפשר לזהות מהי משום הליקוי בכתב היד) תמימה שהיתה לי (היא החכם הנפטר) פרחת ועפה מתוך קהלי, לכן זעקתי 'אלילי לִי', בחסדו ייבנה בית מקדשי והיכלי. 23–26 תרגום הקטע: קהלי נמרטים כעוף, הולכים ומתמעטים, כלים ומסים ומתמוטטים, והמלכיות מכות בהם, וצדיקי מסתלקים ונמעטים. בחסדו של ר' פ' יושלכו על האומות קללות ויתקצצו מהם שרביטים (סמל למלכותם). 28 ויבוא שלום וינוח: על פי ישעיהו נז, ב. 29–31 מה ליוֹנָה: ראו לעיל, 24. תרגום הקטע: מה ליוֹנָה (היא כנסת ישראל) סובבת ('תגלה', ראו ערוך השלם ומילונו של סוקולוף [לעיל, הערה 27]), בוכה ומייללת, ובקולה מייללת, גועה כאילה, על מורנו פ' ראש העטרה ('כלילה', כינוי לישיבה שהיא ככתר לישראל). בחסדו ישיקף מן הערפל ויבנה את ההיכל.

- בכיה רבה / וצווחה מערבקה
 מ פ גוברת חביבה / דהוית דעתיה מיייתה
 בדת מני ים רחבה / בחסדיה ידיק מן כרובה
 וינחם בייתה רבה 35
- אמרו צדיק כי טוב / זמן וישר ומעולה בטוב
 קנה שם טוב / משמן] טוב
 כי היה טוב / ומתנהג בטוב
 בחסדו יכונן החר הטוב
- מי הכביד חלשו / ובא קצין וחלשו
 תאמר צורו דרשו / ולעזן הפרישו
 דממה במדרשו / עד יעבור מלך בראשו
 בצרור החיים תהי נפשו / צרורה בצרור קדושו
- איגרה חקיקה / חתימה בעזקה
 דאחת מן רוחקה / שמועטה דחיקה 45
 דאתגנו מנה גוברת צדיק[ה] / בזכותיה נשתיב מן כל עקה
 מכאר ארוכה / כמעין בריכה
 שפל רוח ודכא / זכ[ה] ורבים זיקה
 תמור כי שמר מאריכה / לכן א[... ..] כה

*

- נ[א]ספו [ק]דושים מכוזים ידידי אל / עשות חסד במ[... ..] 50
 [...] פ גזע [...] [...] [...] [...] [...] / [...] חסדו ירח[ם] יהודה וישךאל

33 מיתבה] יו"ד שנייה תלויה

32–35 תרגום הקסע: בכיה רבה וצווחה של ערוב ומחומה, מורנו פ' האיש החביב, שהיתה דעתו מיושבת בתורה ('בדת מני ים רחבה' – כינוי עברי לתורה על פי איוב יא, ט). בחסדו ישיקף מן הכרוב (=מבין הכרובים, מן השמים) וינחם את הבית הגדול (בית המקדש). 36 אמרו... טוב: ישעיהו ג, י. 37 קנה שם טוב: לשון המשנה, אבות ב, ז. שם... משמן טוב: על פי קהלת ז, א. 39 תהר הטוב: הר הבית והמקדש, והכיניו על פי דברים ג, כה. 40 הכביד חלשו: היה גורלו כבד, כלומר זכה לחלק טוב. ובא קצין וחלשו: ובא שר וגיבור והחליש אותו. והכוונה בטור לחכם שזכה לחלק טוב והמוות יכול לו; אך ייתכן שיש לפרש 'הכביד חלשו' כתיאור מחלה שקדמה לפטירה: חוליו שגרם לו חולשה הכביד והתחזק. 41 תאמר צורו דרשו וכו': 'תיקון' לנאמר בטור הקודם: אין לומר שהחכם נחלש עם פטירתו, אלא שהקב"ה רצה בו ולקחו לגן עדן. 42 במדרשו: בבית המדרש שהיה מלמד בו. עד... בראשו: עד עת הגאולה, שנאמר בה 'יעבר מלכם לפניו' וה' בראשם' (מיכה ב, יג), שבה יחיו המתים ועמם הנפטר. 43 בצרור... נפשו: על פי שמואל א' כה, כט. קדושו: הקב"ה. 44–46 תרגום הקסע: איגרת חקוקה תתומה בטבעת שהגיעה ממרחק (ובה) שמועה רעה, שנגנו ממנה אדם צדיק, ובזכותו ניצל מכל צוקה. 47 ארוכה: כינוי לתורה (ראו לעיל, 16). כמעין בריכה: כנראה: שופע דברי תורה כמעין הממלא בריכה במים רבים. 48 שפל רוח ודכא: עניו, והכיניו על פי ישעיהו נו, טו. 49 תמור: בגלל. מאריכה: התורה המארכת ימיו של האדם (ראו לעיל, 1). 50 קדושים... אל: כינוי לישראל (השוו שיר השירים א, א).

אָבֶכָה בְּמַר נְפִשִּׁי / [... ..]
[... ..] דוּשִׁי / בְּתַסְדּוֹ יִכּוֹנֵן בֵּית מִקְדָּשִׁי

— — — — —

ב. העת יעבור בראשי קדושי / ויבנה בית מקדשי

*

מִתְמַיֵּיד בְּדַת [עֵינִי] מְאִירָה / מְפָרֵשׁ תִּלְמוּד בִּישִׁיבָה וּמִשְׁנָה וּמִקְרָא
אוֹי כִּי נִגְזַר מֵאוּם [יִפְ]ה בְּרָה / בַּחֲסֹדוֹ יִכְנֹן בֵּית הַבְּחִירָה

אָנִיעָה ראש וְאַצְעָקָה בִּלְלָה / וְאַזִּיל [דְּמַעוֹת יוֹמָם וְלַיְלָה]
5 כִּי נִגְנֵנוּ רֹאשׁ יְשִׁיבַת סְגוּלָה / בַּחֲסֵדוֹ יִכְנֹן מָקוֹם בֵּית הַתְּפִילָה

[אַ]פּתח פֿימי / וואָקונן בנעמי
וואַכּה עמי / קל עמי
דאָתגנו רחמי / מן גו עמי
פּחַסדו [ז]עורר קץ נִיחומי

10 אוי כי הגיעה העונה / והעת נשתנה // וסף חכם מבין שושנה
מ פ מבאר מקרא ומשנה / בחדו יכון קריה נאמנה

*

מִן עֵדוֹ לְעֵדוֹ אֲזָלוּ וּמִתְנַחֲתִין / מִן שָׁנָה לְשָׁנָה בְּצָרִין וּפְחָתִין
עַל חֲכִימֵי דָחַד חַד מִדִּבְרֵין / עַל מֵה דְבִטְלִית עֲשָׂרָה [ד']יְבִירִין

53 אחריו בכתב היד שרידי מילים מן השורות הבאות: [...]לתה ובלבה [...]חתה דאתגנן] ...
... אקדשתה [...] אבסינה וננ] ... ארה רענ]

1 ב יעבור בראשי קדושי: השוו לעיל, א, 42. 2 בדת עינים מאירה: בתורה שנאמר בה 'מצות ה' ברה מאוס יפה וברה: מישראל, על פי שיר השירים ו, י. 5 סגולה: ישראל (שמות יט, ה). בית התפילה: המקדש, על פי ישעיהו נו, ז. 6 פימי: פי (צורה ארמית ארץ ישראלית; ראו במאמר, עמ' 319). בנעמי: בשריים הנעמים (דברי המשורר, וכן בסוד הבא). 7 ואבכה... כל עמי: ואגרום לכל העם לבכות עמי. 8 דאתגנו... עמי: שנגנו אהובי מתוך עמי. 9 קץ ניוחמי: מועד הגאולה והנחמה. 10 וספ: וכלה, ומת. מביץ שושנה: מתוך ישראל (על פי השירעים ב, א). 11 קריה נאמנה: ירושלים. על פי ישעיהו א, כו.

12-13 תרגום הקטע: מזמן לזמן הולכים ויורדים, משנה לשנה חסרים ופוחתים, על חכמי שאחד אחד נלקחים, משום שביטלתי את עשרת הדיברות.

- פדון יְדִיק מִן מְרוֹמִין / עֵתִיק יוֹמִין
 15 וִיתְמַלֵּא רַחֲמִין / עַל בְּנֵי עֲלִיבִין
 דְּטַעֲיִין וּמְקַלְקִין בִּינֵי אֹמִין / וְלֹא יִדְפֵּר חוּבִין דְּקִימִין מְקַטְרִגִין
 יְדִיק מִן חֶרֶקָה / דְּשֻׁלִּיט בְּרוּמָה וּבְמוֹכָה
 וִינַחֵם שְׁפֵל וְדָכָא / וְיִסְקוֹר בְּדוּחָקָה
 דְּאָנָן מַעְגְּעִין בֵּיה [...] חֲכָה / וִירַחֵם אֹמָה דְּלִיה מַחְכָּה
 20 יִקְרִבּוּן יוֹמִין וִיתְעוֹרְרוּן דְּמַכִּין / וִיתְנַחֲמוּן [ל]בְּכִין תְּבִירִין וּדְרִיכוֹן
 מְאִיסִין וְרַפִּיסִין / כְּמִיָּה מְרַסְרִין
 וִיעֲבֹד נָסִין / וִיכְנֹשׁ אֹכְלָסִין

*

- זָקֵן וְשֹׁבַע יָמִים / וּמְגֻזַּע הוֹגִים בְּמֶאֱרַכַּת יָמִים
 פָּנָה בְּשֵׁם טוֹב לְנוּחַ עִם [ר]דוּמִים / וְעָלִיו עֲמֹ קִינֹת נוֹאָמִים
 25 גְּוֹאָמִים < עָלִיו שְׁהִיָּה תָמִים / וּמַהֲלָךְ בִּיּוֹשֶׁר וְתָמִים
 [ב]חֶסֶד יְחוּץ מְעוּטֵי עֲמִים / וְיִכְנֶה בְּמַהֲרָה בְּנוֹי כְּמוֹ רָמִים
 לְמָה בְּמִשְׁמֵר מְעֻזָּה / [ג]אֶסְפָּה אוֹם עֲנִיָּה
 וּמִרְבָּה תְּאִנִּיָּה וְאִנִּיָּה / עַל אֶסִּיפַת מֶ פ הוֹגֵי תוֹשִׁיָּה
 בְּחֶסֶדוֹ יַעֲזוֹר [ד]וּבְכָל וְנַחֲמִיָּה

14-16 תרגום הקטע: עתה ישקוף ממרומים עתיק ימים (כינוי לקב"ה על פי דניאל ז, יג; כב) ויתמלא רחמים על בנים עלובים, הטועים ומושלכים ('ומקלקין') בין האומות, ולא יזכור את החטאים ('חובין') העומדים ומקטרגים. 17-19 תרגום הקטע: ישגיח מן החרקים השליט ברום ובתחת, וינחם שפל ודכא (ראו לעיל, א, 48, וכאן הכוונה לעם ישראל), ויתבונן בצער ('בדוחקה') שאנו מתפלשים ('מעגעגין' = מתגלגלים ומתלכלכים; השוו ויקרא רבה כ, ד, עמ' תנו, בש"נ ובהערות; וראו ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 95-98) בו... וירחם את האומה אשר מחכה לו. 20 תרגום השורה: יקרבו ימים ויתעוררו ישנים (כלומר: והמתים יחיו), ויתנחמו לבבות שכורים ורמוסים. ודריכון: על פי החרוז צריך להיות: ודריכון (כמו דרוכים בעברית, ומשמעו כאן: רמוסים). 21-22 תרגום הקטע: מאוסים ועכורים, כמים נוטפים ('מרסרסין'), ראו בערוך השלם ערך 'רס' הראשון ובמאמר, עמ' 320), ויעשה נסים ויאסוף המונים. 23 ומגזוע... ימים: וצאצא של תלמידי חכמים העוסקים בתורה ('מארכת ימים', ראו לעיל, א, 1). 24 [ר]דומים: המתים. 25 ותמימות, ועל פי תהלים טו, ב ועוד. 26 מעוטי עמים: ישראל, על פי דברים ז, ז. בנוי כמו רמים: כינוי למקדש, על פי תהלים עז, סט. 27 במשמר מעזיה: בעירו של משמר מעזיה, היא טבריה. אום ענייה: ישראל המכונה 'ענייה סערה' (ישעיהו נד, יא). 28 תאנייה ואנייה: קינות והספדים, והלשון על פי ישעיהו כט, ב ואיכה ב, ה. הוגי: הוגה (ראה לעיל, א, 1). תושיה: כינוי לתורה. 29 [ז]רובבל ונחמיה: דמויות במדרשי גאולה הקשורות בישועה לעתיד לבוא: זרובבל בן שאלתיאל (העומד לצד אליהו ומבשר את הגאולה) ונחמיה בן חושאל (המזוהה עם משיח בן יוסף). ראו: י' אבן שמואל, מדרשי גאולה, ירושלים ותל-אביב תשי"ד, עמ' 53-79.

30 מדוע קול הקריה הומה / וְנוֹהֶמֶת כִּיּוֹנָה / עֲדַת מִי מָנָה
עַל אֲסִיפַת מֶ פֶּ [מ]אֹם נְבוֹנָה / בְּחֶסְדּוֹ יָחִישׁ קֶץ נִחְמָה

לְמָה חֲכָמִים מָרָה זֹעֲקִים / וְתִלְמִידִים כֶּף עַל כֶּף [ס]וֹפְקִים
עַל מֶ פֶּ לְכַבּוֹת נִמְקִים / בְּצֶדֶקוֹ יִרְחֵם שׁוֹכֵן שְׁחָקִים / שׁוֹשֶׁנֶת עֲמָקִים

*

35 אָבָהּ [ו]אֲסַפְּהָ / וְקִינוֹת אָגִידָה // אָפַעָה כִּיּוֹלִידָה / וּבְרָאשֵׁי אָגִידָה
עַל כִּי מָנִי נֶאֱסַף הֹגִי תַעֲוֹד[ה] / לְרַגְלוֹ יִשְׁמִיעַ לַיהוּדָה / קוֹל זִמְרָה וְתוֹדָה

אָצַעַק מָרָה / וְקִינִים אוֹמְרָה // וְשִׁירָה [ו]זִמְרָה / לְהִגָּה וְהִי אֶתְמִירָה
עַל כִּי מָנִי נֶאֱסַף הֹגִי יִקְרָה // בְּחֶסְדּוֹ יִשְׁוֹלַח לָנוּ מִהֲרָה / עוֹלָה בִּסְעָרָה

עַל זֹאת אֲסַפְּהָ וְאִילִילָהּ / וְשִׁקוּיִי בִּבְכִי אֲבִלִילָהּ
כִּי נֶאֱסַף מֶ פֶּ מְגוֹרָן עֲגוּלָה / בְּחֶסְדּוֹ יוֹחֵשׁ קֶץ גְּאוּלָּה / וְיִקְבֹּץ נְפֻצֵי גוּלָה

*

40 מְדוּעַ אֵיוֹמָה בּוֹכָה / בִּבְכִי [ת]מְרוֹרִים קִינִים מְרִבִּיכָה
עַל מֶ פֶּ כָּל עֵינֵי בּוֹכָה / לָכֵן אִמְרוּ לוֹ זָכֵר צִדִּיק לְבִרְכָּה

[מ]דוּעַ הַמ[... ...] / כִּי מְרָגִישׁוֹ מ[תו]כּוֹ נֶעְלָם
עַל מֶ פֶּ בּוֹכִים עִם עוֹלָם / לָכֵן אִמְרוּ [...] יוֹמְתוֹ לַח[...]

[... ... מהיים] / כִּי נִסְתָּם מְקוֹר מַיִם חַיִּים
50 מֶ פֶּ הִהוּגִי [...] / [...] בְּאוֹצֵר חַיִּים

30 מדוע... הומה: לשון מלכים א' א, מא. עדת מי מנה: ישראל, על פי במדבר כג, י. 33 שושנת עמקים: את ישראל, על פי שיר השירים ב, א.

34 אפעה כיולידה: על פי ישעיהו מב, יד. 35 הוגי תעודה: ההוגה בתורה. לרגלו: בזכותו. קול זמרה ותודה: על פי ישעיהו נא, ג. 36 להגה וחי: לקול קינות (על פי יחזקאל ב, י). אתמירה: אמיר, אחליף. 37 הוגי יקרה: ההוגה בתורה שהיא יקרה מפנינים (על פי משלי ג, טו). עולה בסערה: אליהו הנביא, על פי מלכים ב' ב, יא. 38 על... ואילילה: מיכה א, ח. ושקוי... אבלילה: ואבלול ואערבב את משקי בדמעות, ועל פי תהלים קב, י. 39 מגורן עגולה: מן הסנהדרין; השוו משנת סנהדרין ד, ג: סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה.

40 איומה: ישראל, על פי שיר השירים ו, ד, י. קינים: קינות. מריבכה: כנראה: מערבת (ללשון 'תרבוכות' בהקשר של קינה השוו להערת בובר לאיכה רבה א, דף לא ע"ב, הערה רג, אך משמעו לא נתבאר). 41 זכר... לברכה: משלי י, ז. 42 מרגישו: כינוי לחכם הנספד, ומשמעו אינו מחוור. 43 עם עולם: ישראל (ראו א, 4). אמרו וכו': הטור לקוי מכדי לפרשו. 49 מהיים: אי אפשר לפרש משום הליקוי, ואולי ניתן לקרוא: ניהיים. נסתם... חיים: נפטר החכם השופע דברי תורה כמעין מים, והלשון על פי ירמיהו ב, יג; יז, יג.

מְגֻזַּע כּוֹהֲנִים הַמְּבָרְכִים / [...] כִּי עֲרִכִים
לּוֹ בְּחֶסֶדּוֹ יִרְחַמִּינוּ מִצִּיץ מִחֲרָכִים / [...] כִּי עֲרִכִים

[...] עֵי / וְחֶמֶשׁ צָרוֹת בּוֹ אֵירְעִי
וְעוֹד [...] / [...] טְבִיעִי

55 אֵין [...] מֶךְ וְאֵין לֹא נֶא[...]

[...] רֵן מִתְחַדֶּת[... צֶ]לִינוּ / בְּחֶסֶדֶּיהָ [...] גֵּן
[...]

לֵק[... וְשׁ בְּהִיכַל [...] / [...] דְּמָ פֶּ
בְּחֶסֶדֶּיהָ דְּמָ פֶּ

11 [...] ע [...] / וּבְשֵׁם טוֹב וְהִלֵּךְ בְּשָׁלוֹם
הָעֵת בְּחֶסֶדּוֹ יִפְרוֹס עָלֵינוּ שָׁלוֹם / וַיִּשְׁלַח לָנוּ אֲבִיעַד שֶׁר שָׁלוֹם

*

אֵיךְ נֶאֱסָף חָכָם מִבֵּין חֲכָמִים / וְעָלְיוֹ הוֹמִים / עֲדַת מְעוֹטֵי עַמִּים
הָעֵת יִשְׁמִיעֵינוּ מֶלֶךְ רַחֲמִים / שְׁבָתִי לִירוּשָׁלַיִם בְּרַחֲמִים

5 עַל זֹאת אֶסְפְּדָה וְאֵילִילָה וְגו'

אֶצְרִיחַ בְּבִיכָיָה / וְאֶקְוֶנָה בְּגַעֲיָה // וְאֶמְרָה אוֹיָה / עַל מָה שֶׁהָיָה
עַל כִּי מָנִי פֶס הוֹגֵי תוֹשִׁיעָיָה / לְרַגְלוֹ תִּיָּסַד יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה

מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מִיָּם וְעֵינַי מִקְדָּר וְגו'

50 ההוגי: ההוגה. 51 [...] כִּי עֲרִכִים: אולי כינוי נוסף לכוהנים שהם 'עורכי ערכים', כלומר מסדרים את הקרבנות ומערכות לחם הפנים. 52 מִצִּיץ מִחֲרָכִים: הקב"ה, על פי שיר השירים ב, ט. 53 וחמש... אירעי: נראה שמדובר כאן על חודש תמוז, הוא החודש הרביעי (ראו במאמר, עמ' 314); השוו משנת תענית ד, ו: חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז... נשתברו הלוחות ובסל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל; והמשך הקטע לקוי מכדי לפרשו. 56 מתחדת[... צֶ]לִינוּ: מתחדשים עלינו (וכנראה הכוונה לצרות ופורעניות).

11 ג 2 יפרוס... שלום: ראו לעיל, א, 11. אביעד שר שלום: ישעיהו ט, ה, וכאן הוא כינוי למשיח. 3 מעוטי עמים: ישראל (ראו לעיל, ב, 26). 4 מלא רחמים: הקב"ה. שבת... ברחמים: זכריה א, טו. 5 על... ואילילה: מיכה א, ח, והוא רמז לרפרין שהמשכו אינו ברור כאן (והשוו לעיל, ב, 38). 7 פס: כלה, נפטר. הוגי תושייה: ההוגה בתורה. לרגלו: בזכותו. ירושלים הבנויה: על פי תהלים קכב, ג. 8 מי... מקור: דימיון ח, כג, וגם הוא רמז לרפרין שהמשכו לא נכתב כאן.

10 אתמיד בביקיה / ואקונן בגעיה // ואשמיץ נהי נהיה
על אסיפת מ' פ' מחזיק בדת שבייה / לו בחסדו ירחמינו רב העליליה

על זה אקונן / ועל זה אתאונן // בעודו בלילה מרגן / וביום משגן
אביונים חונן [- - - - -]

*

הופה כעשב ויבש לבי // קירות לבי / הומה לי לבי
ואף לזאת יחרד לבי / וגם נמס בדונג לבי

15 חלחלה מלאו כל מתניים / ורפו כל ידיים
ואחזה רעה כל ברכיים / על כי [- - - - -]
ונמתי מי יתן ראשי מים

אגיר דמעה / ואתיצבה פרועה // כי שבר על שבר אותי איצבה
ונאספו מני חכמים וקרני הוגדעה / לו בחסדם ישקיף רוכב שבעה
20 ויזכור ברית ושבועה

*

21 על זאת תאבל הארץ / ומשפחות משפחות תספוד הארץ
ותבכה משוש [- - - - -] / ל' פ' המנהיג גוי אחד בארץ

על זאת אלי וניהי אגעה / בכי ויללה כקול אפעה
געיה כילידה אפעה / ל' פ' כי היה רועה

9 נהי נהיה: מספד וקינות, והלשון על פי מיכה ב, ד. 10 בדת שבייה: בתורה, ולכינוי השוו שמות רבה כח, א (ומקבילות שונות): ומשה עלה למרום ונטל את התורה... הוי 'עלית למרום שבית שבי' (תהלים סח, יט). רב העליליה: הקב"ה, על פי ירמיהו לב, יט. 12 אביונים חונן: על פי משלי יד, לא. והעתקת השיר נקטעה כאן, והושאר רווח בכתב היד להמשך.

13 הוכתח... לבי: תהלים קב, ה. קירות... לי לבי: ירמיהו ד, יט. 14 ואף... לבי: איוב לו, א. נמס... לבי: על פי תהלים כב, טו. 15 חלחלה... מתניים: על פי נחום ב, יא. ורפו... ידיים: יחזקאל כא, יב. 16 על כי: אחריו הושאר רווח להשלמת העניין, וההעתקה קטועה. 17 ונמתי: ואמרת. מי... מים: ירמיהו ח, כג (והשוו לעיל, 8). 18 פרועה: פריעת הראש היא חלק ממנהגי האבלות (השוו ויקרא כא, י ועוד). שבר על שבר: ירמיהו ד, כ. אירעה: כמו: אירע, ולצורך החרוז. 19 ונאספו... חכמים: המספיד עובר כאן ללשון רבים, אולי כדי לעגן את ההספד על ר' פ' בהקשר כללי, אך אפשר שלפנינו קטע משיר מספד עצמאי. בחסדם: בזכותם של החכמים. רוכב שבעה: הקב"ה הרוכב על שבעת הרכיעים.

21 על... הארץ: ירמיהו ד, כח. ומשפחות... הארץ: על פי זכריה יב, יב. 2 משוש: המעתיק השאיר רווח אחרי תיבה זו, ונראה להשלים: 'משוש כל הארץ', כינוי לירושלים על פי תהלים מח, ג. גוי אחד בארץ: כינוי לישראל, על פי שמואל ב' ז, כג. 3 אלי: במקרא הוא פועל (יואל א, ח), אך כאן כנראה הוא בא כשם עצם, כמו 'איליה' הארמית, ומשמעו: קינה. כקול אפעה: לכאורה: כקולו של הנחש ששמו אפעה, אך לא ידוע דבר על קולו המיוחד של האפעה, ועל כן ייתכן שצריך להיות: בקול אפעה, אזעק בקול רם (אם כי חרוז זה חוזר בטור הבא). 4 געיה: קול רם ומר. כילידה אפעה: ישעיהו מב, יד. רועה: מנהיג.

5 ע-ל>ז-את< דמעה אוריד מעיין / החסיד כי בוקש ואיין
פ ל המנהיג אום כבבת עיין / כי היה מאור עיין

ע-ל>ז-את< זלגו עיניים / חלחלה בכל מתניים
טוסו לקפוד בכל מתניים / [ל] פ המיאר במאירת עיניים

ע-ל>ז-את< יללות כתנים אנסה / כיבנות יענה מספד אעשה
10 לערשי בדמעה אמסה / ל פ אשר השכיל בכל מעשה

ע-ל>ז-את< מר צרחתי להרבות / נאקה בשווקים וברחובות
סיפד לקשור בכל נתיבות / ל פ אשר היה עושה טובות

ע-ל>ז-את< ענתי יללה ביודעי / פצתי מעי מעי
צעקו נא מליצי ריעי / ל פ המחכים דת שעשוועי

15 ע-ל>ז-את< קוראים יללות / רועשים ורוגשים במקהילות
שואגים כאחת בקולות / ל פ המבין בחמורות וקלות

ע-ל>ז-את< תמהתי על שברו / תמים אשר כאור נוגה היה אורו
תנו לו מפרי ידיו להדרו / כי היה צדיק בדורו

*

3א אי כי הוכיתי בשבט על רשעי / וחיכיתי לצורי שיעבור על פשעי
ולא נחתי ממכתי ובא עלי אסיפת חכמי ומיודעי
העת ישקיף בחסדו צורי וישעי / ויחיש לי רועי

אי כי בחודש שבט גדלה אנחתינו / ואם על בנים רוששו תחת אבנים באדמתינו
5 ועתה על אסיפת מ פ חלחלה אחזתנו / עד תנחמינו / בבית חמדתנו

5 חסיד... ואין: על פי מיכה ז, ב. 6 אום כבבת עין: ישראל שהקב"ה נוצר כבבת עינו (השוו דברים לב, י; זכריה ב, יב). 7 חלחלה... מתנים: נחום ב, יא. 8 טוסו: מהרו. בכל מתניים: בכל מקומותיכם. המיאר: המבאר. במאירת עיניים: את התורה, על פי תהלים יט, ט. 9 כתנים... אעשה: על פי מיכה א, ח. 10 לערשי... אמסה: על פי תהלים ו, ז. 11 צרחתי להרבות: הרביתי לצרות; אך אפשר ש'להרבות' יורד אל 'נאקה' שבטור הבא. בשווקים וברחובות: שיר השירים ג, ב. 12 סיפד: מספד. לקשור: לקונן באסיפה. בכל נתיבות: בכל הדרכים, בכל מקום. 13 ביודעי: בתוך קהלי. פצתי: אמרתי. מעי מעי: על פי ירמיהו ד, יט. 14 צעקו: קוננו (לשון ציווי). מליצי: המשוררים. המחכים: המלמד. דת שעשוועי: התורה שנאמר בה 'ואהיה שעשעים יום יום' (משלי ת, ל). 15 ורוגשים במקהילות: ונאספים בחבורות. 17 כאור נוגה: על פי משלי ד, יח. 18 תנו... ידיו: שלמו לו כפי מעשיו הטובים, ועל פי משלי לא, לא. 3א 1 בשבט: על פי טור 5 משמעו: בחודש שבט (ראו שם), אך ייתכן שכאן יש לנקד 'פֶּשֶׁבֶט'. 3 העת: כמו: עתה, במהרה (והביטוי חוזר הרבה גם בהמשך). צורי וישעי: הקב"ה. רועי: המשיח. 4 ואם... אבנים: רמז לרעידת אדמה קשה שהתרחשה בחודש שבט; ראו במאמר, עמ' 315. 5 בבית חמדתנו: בבניין המקדש.

אוי פי נתפש ברשת מזורה / ולא מצא עזרה] / [ולא זכה לסררה
מ פ מבאיר סודי תורה / לשה פזורה
העת בחסדו יסיר עברה / וישלח לנו עולה בסערה

*

מדוע אימה / מעולה על כל אומה // יושבת גנומה / ר[טו]שה ושומימה
ע מ פ הוגי בתורה תמימה / בחסדו יסקיף אל ויעזר ישיגי אדמה 10

מדוע אום עיניה בריכה / בוכה ומבכה / וקנים וניהי ערכה
ע-ל מ [פ] בדת ארוכה / לכן אמרו לו] זכר צדיק לברכה

*

אשאג כארי / ואגעה כ[...]] // א[...א ואנהום כיונה בחדר[
ואתיר קשורי / אויה לי על שבירי // כי בשב[...]] נבל שבירי
העת ירפא כאב נעכרי / ויעלה א[רוכה] 15

ד

[ת]תועדון פחדה / למגמול חסדה // אגרכון ישלם נטר קיימה וחסדה
שלמון חסדה / עם [ג]ברה חסידה
דעלמה קאים על אורייתה ועל פלחנה ועל חסדה

*

15 אחריו בכתב היד כשורה וחצי קרועות ואחריהן ניתן לקרוא [א[...א ואל ככנות יענה ועלי[...]]
17 לפניו שרידי השורות הקודמות: א[...נא ותשינה / פ[...א קינה / עד יש[...]]

6 ברשת מזורה: במלכות הפרושה, והלשון על פי משלי א, יז. לסדרה: לשררה, שאין שלטון ביום המות' (קהלת ח, ח). 7 לשה פזורה: לישראל, על פי ירמיהו נ, יז. 8 עולה בסערה: את אליהו הנביא (ראו לעיל, ב, 37).

9 איזמה: ישראל, על פי שיר השירים ו, ד; י. ר[טו]שה: מבוקעת, לחוצה מדוחק הצרות. 10 הוגי: הוגה. בתורה תמימה: על פי תהלים יט, ח. ישיגי אדמה: את המתים. 11 אום... בריכה: ישראל, על פי שיר השירים ז, ה. 12 בדת ארוכה: בתורה שארכה מאריך מדה' (איוב יא, ט). זכר... לברכה: משלי י, ז. 14 ואתיר קשורי: ואסיר תכשיטי. אויה... שבירי: על פי ירמיהו י, יט. בשב[...]]: נראה לכאורה שכתוב 'בשביר', והוא קשה, ואולי הוא: בשבט (ראו לעיל, 4). נבל שבירי: קמלה ואבדה תקוותי. 15 כאב נעכרי: את כאבי הנעכר (השוו תהלים לט, ג).

ד 1-3 תרגום הקסע: תתועדו כאחד לגמול חסד, שכרכם ישלם שומר הברית והחסד, שלמו חסד עם איש חסיד, שהעולם עומד על התורה ועל העבודה ועל החסד. דעלמה... ועל חסדה: על פי אבות א, ב: על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

שמועה באה ונחלתתי / ידי רפו והוחלתי

5 צירים אחוזני וחולחלתי / פי נשבר תריס מלחמתי

ונלקח ארון תהילתי / בכך יללה היללתי

בושתי וגם נכלמתי / בחסדו ישיב שבותי

וירפא מחלתי / ויגדור פרצתי

ויכונן בית תפילתי

*

10 על זאת אבירי לב יהמיון / וחכמי לב ידוויון

ואראלים חוצה צעקה יגעיון / מלאכי שלום מר יבקיון

אבכה ואספדה ואילילה / אלהה ערום וגם שוללה

כי עין חמדתי מיני נשלה / בקול בכי וקול יללה

נוביע כמעיון מתגבר / וסוד עיבורים בחכמה מעבר

15 מקרא ומשנה ואגדות ותלמוד סובר

העת יחיש טוב דובר / בצדקה המדבר

חסד קדושי אגדיל ואתקיפה / ובחוצות קינות אטיפה

מור ואהלות וראשי בשמים היה נוטיפה / בחסדו עלינו ברחמים יחופיפה

יגיע בדת עץ חיים / אשר מוצאיה מצא חיים

20 גומלי חסדו יחקור לחיים / ותהי נפשו צרורה בצרור החיים

מה קול חברים / לחסד מחוברים

4 והוחלתי: ונמלאתי פחד. 5 צירים... וחולחלתי: ישעיהו כא, ג. נשבר תריס מלחמתי: נפטר החכם שהיה מגן עלי בזכותו כתריס המגן במלחמה. 6 ארון תהילתי: ארון הקודש המהולל, הוא החכם המלא בדעת התורה כארון הקודש שספר התורה מונח בו (ולציור השווה לתיאור פטירתו של רבי, בבלי, כתובות קד ע"א). 7 בושתי וגם נכלמתי: ירמיהו לא, יח. 9 בית תפילתי: המקדש, על פי ישעיהו נו, ז. 11 ואראלים... יבקיון: על פי ישעיהו לג, ז. 12 ואספדה... שוללה: על פי מיכה א, ח. שוללה: כמו 'שולל' (ראו במפרשים למיכה, שם), לצורך החרוז. 13 עין חמדתי: החכם שהיה חביב עלי כעיני. נשללה: נלקחה בשבי, כלומר החכם סולק ונפטר. 14 כמעיון מתגבר: על פי לשון המשנה באבות ב, ח. 16 טוב דובר: כנראה כינוי לקב"ה (על פי במדבר י, כט). בצדקה המדבר: הקב"ה, על פי ישעיהו סג, א. והמושא של 'יחיש' נראה חסר מן הטור (אלא אם כן נבין את הביטוי 'העת יחיש' כ'יחיש את העת', שלא כשימוש ביתר הקטעים שלפנינו), אך אפשר שהמשורר כיוון ב'טוב דובר' או ב'בצדקה המדבר' למשית. 17 ואתקיפה: ואתן לו תוקף וגדולה. אטיפה: אומר. 18 מור... בשמים: על פי שיר השירים ד, יד, וכאן הוא מטפורה לדברי התורה. היה: מוסב על החכם הנספד. נוטיפה: כמו: נוטף, ומשום החרוז. יחופיפה: יגן (מוסב על הקב"ה). 19 יגיע... חיים: ראו לעיל, א, 2. מוצאיה מצא חיים: על פי משל ח, לה. 20 גומלי חסדו: המשתתפים בקבורה ובהספד. ותהי... החיים: על פי שמואל א' כה, כט. 21 חברים: מוסמי הישיבה של ארץ ישראל. לחסד מחוברים: מתחברים יחד ונאספים לגמול חסד עם המת ולהספידו.

וְקִינֹת מַגְבִּירִים / לִיְגִיעַ בְּמִשְׁפָּטִים יִשְׁרִים
הָעַת בְּחֶסֶדוֹ יִכּוֹן הָר מְרוֹם הָרִים

מִסְפַּד פְּתָנִים עָשׂוּ נָא / וְאָבֵל בְּכָנֹת יַעֲנֶה
25 לִיְגִיעַ בְּדַת נֶאֱמָנָה / בְּחֶסֶדוֹ יִרְחֵם עֲדַת מִי מִנָּה

*

מִכְבוֹד קְדוּשָׁתָהּ כְּדֵל אִישׁב / בִּיקְשָׁתִי כְמוֹתָהּ וְלֹא מִצָּאֹתִי לְהֵשֵׁב
כְּמֶלֶךְ בְּקִדּוּשָׁה יוֹשֵׁב / תִּלְמֹד וְאַגְדוֹת בְּחֶכְמָה מִיִּשְׁב
וְסוֹד עִיבוּרִים בְּבִינָה לְחֶשֶׁב / לָכֵן עָלֶיךָ קִינֹת אִישְׁב

קִינֹת <אִישְׁב> כִּי נִגְנֵנוּ נֶצַח מִצּוֹן דּוֹר
30 אִי כִי הוֹפְרִץ פֶּרִץ אֲשֶׁר אֶצְתָּה לְגִדּוֹר
בְּחֶסֶדָהּ לְגֶאֱלָתֵינוּ יִקְרָא שְׁנַת דְּרוֹר

עַל זֶה לְבִי נִקְרַע / וְאֶבְכֶּה בְּמַר בְּכִי וְרֹאשִׁי אֶפְרַע
כִּי צָר וּמִצּוֹק לִי אִירַע / מַעַת מְסִיִּימִי מִיָּנִי נִגְרַע
וְהַמָּצֵעַ קָצַר אוֹתִי לְהִרַע / כְּחַבּוּרוֹת פָּצַע תִּמְרוֹק בְּרַע

רַע וְמַר אִירַעִי וּפְגָשִׁי / כִּי נִגְנֵנוּ חֲכָמִי וּקְדוּשָׁתִּי
35 אִי נָא לִי כִי עֵינֶיךָ נִפְשִׁי / בְּחֶסֶדוֹ יִכּוֹן אֶל בֵּית מִקְדָּשִׁי

מָטָה וְרוּעִי / וְנִגְדָּעָה קֶרְנִי וְדָמָם מִדָּעִי
וְנִפְשִׁי נִבְהָלָה כִּי נִגְנֵנוּ רוּעִי

רוּעִי נִילָקַח וּפְרָעִי / לָכֵן אֶקּוֹנֵן עַל מָה אִירַעִי
40 בְּחֶסֶדוֹ יִיטִיב מִירַעִי / וּכְרוּעָה עֲדָרוֹ יִרַעִי

*

23 הר מרום הרים: הר הבית והמקדש, על פי מלכים ב' יט, כג; ישעיהו לו, כד.
24 מספד... יענה: על פי מיכה א, ח. 25 בדת נאמנה: בתורה. עדת מי מנה: ישראל, על פי במדבר כג, י.
26 מכבוד... אישב: פניית הספון אל המת: משום חסרוננו של אדם קדוש ונכבד כמוך נותרתי כדל ועני.
להשב: להשיב לי במקומך. 29 מעון דור: בגלל עוונות הדור. 30 הופרץ... לגדור: הפרץ שמיהרת ('אצתה') לגדור, כלומר עוונות הדור שביקשת לחנך, נותר פרוץ עם פטירתך. 31 לגאלתינו... דרור: הקב"ה יקרא לנו דרור משעבוד המלכיות ויגאלנו (וללשון 'שנת דרור' השוו יחזקאל מו, יז). 32 וראשי אפרע: ראו לעיל, 18, 33 צר ומצוק: לשון תהלים קיט, קמג. מסויימי: האדם המסוים, החשוב והנכבד. 34 והמצע קצר: ומרחב העולם כביכול נתמעט; והלשון על פי ישעיהו כח, כ. כחבורות... ברע: על פי משלי כ, ל. 36 אוי... נפשי: ירמיהו ד, לא. 37 ודמם מדעי: ושבתה בינתי, נלקח ממני החכם. 39 ופרעי: והותירני פרועה ושוממה. 40 ייטיב מירעי: ירעה אותי במרעה טוב, כלומר: הקב"ה ידאג להנהיגי בטובה. וכרועה... ירעי: על פי ישעיהו מ, יא.

תמור מקרא / קינות אקרא
ותמור טעמים / קינות מנעימים
על אסיפת קדושי / ותאות נפשי

נפשי למאוד נבהלה / כי נפרץ ראש גורן עגולה
בחסדו ירחם סורה וגולה 45

נאלמתי לפני גוז[זי] / כרחל בא וגזוי
ואמרת בחרזי / רזי רזי // אוי כי נשבר מטה עזוי
ושבת עלי[זי] / [ח]כמי וחזוי // בחסדו יכונן מקום קעזוי
ניקצץ כארז מינטיעתו / ונחטף כלולב משתילתו
ועל אסיפתו / מאד גדלה אנחתו // [כ]י פתאום נשלל מביתו 50

<מביתו> פתאום נשלל / מיקרים והוגי דת ניכלל
העת [ב]חסד ימולל / [...]ע מ[...] מכלל

מה זה עם הודי / מקונן בויעודי
[ע]ל עמוד יסודי / יודיע סודי
אוי נא כי מטה ידי / ודלתי מכבודי 55
כנאספי [...]די / בחסדו ישלח לי שדהי

— — — — —

56 אחריו שרידים מהשורות הבאות: [...]ריכם [...]לי [...]חד כי מזבח [...]

41 תמור מקרא: תמורת, במקום המקרא (שהיה החכם קורא בחבורת תלמידיו). 42 טעמים: טעמי המקרא והמסורה (ראו במאמר, עמ' 324). מנעימים: משוררים בנעימה. 44 ראש גורן עגולה: ראש הסנהדרין (ראו לעיל, ב, 39). 45 סורה וגולה: את ישראל, על פי ישעיהו מט, כא. 46 נאלמתי... כרחל: על פי ישעיהו נג, ז. גוז[זי]: האויב השולט בי. 47 ואמרת בחרזי: על פי תהלים לא, כג; קטז, יא, ומשמעו: אמרתי בעת צרתי. רזי רזי: על פי ישעיהו כד, טז: 'רזי לי רזי לי רזי לי רזי לי'. נשבר מטה עזוי: נפטר החכם המנהיג אותי, והלשון על פי ירמיהו מה, יו. 48 עליוני: נראה שמשמעו כאן: המעליו, החכם ששימח אותי בתורתו. וחזוי: ומנהיג הדור שהיה לי כנביא. מקום מעוזי: מקום המקדש. 50 נשלל: נלקח כשלל. 51 מיקרים... ניכלל: זה שקודם לכן נכלל בין לומדי התורה היקרים. 52 [ב]חסד ימולל: ידבר אתנו הקב"ה בחסד, ירחם עלינו. [...]ע מ[...] מכלל: אולי צריך להיות: יופיע מציון מכלל (על פי תהלים נ, ב, וראו להלן, ו, 20), אך נראה שבכתב היד יש אות שונה לפני 'מכלל'. 53 עם הודי: עם ישראל. בויעודי: במקום כינוסי, בבית הכנסת. 54 עמוד יסודי: החכם שהיה יסוד התורה בדור. 56 שהדי: כנראה: את זה שיעיד על צדקתי לפני האומות (אלהיו או המשיח).

1ה

נבחרת[סד] / [...] ...

לפני נוצר ח[סד] / ישמור לכם הברית והח[סד]

אם לא למענה תעש / ותפר חרון וכעס
ואם פמעללינו אבדנו מפעס / הר[...]. על כל מעש
זכור בריחה והפר פעס / ועל שארית עמך תחס

5

*

ישר ומיש[ר] ארחו / מייגיעו מכלכל ארחו
יקרים והוגי דת ריקוחו / ובשם טוב פנה לנוחו

לנוחו פנה עם ישיני ארץ / ועם קדושים אשר בארץ
העת לנואלינו יירץ / ויכונן משוש כל הארץ

*

אדם אם יישר נתיבו / והחזיק בדת בכל לבבו
ימצא חסד במשכבו / ועל מנוחתו שלום יבוא

10

יבוא על מנוחתו שלום / אשריו אם החזיק בנתיבותיה שלום
[... ..] / העת יכונן עיר גבולה שלום

עיר גבולה שלום יכונן ברחמים / ועלינו ימלא רחמים
ומקפץ יעזר רדומים / וינחמינו בבנוי כמו רמים

15

*

10 יישר[יו"ד שנייה תלויה 13 הטור הראשון לא הועתק והושאר לו רווח

ה 1 2 נוצר חסד[ה] הקב"ה, על פי שמות לד, ז. וישמור... והח[סד]: על פי דברים ז, ט; יב ועוד. 3 אם לא... וכעס: השוו ללשון הקיקלר הקלירי 'אמץ אדירי כל חפץ' (י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ניו יורק תרפ"ה, א 868; ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א, ירושלים תש"ל, עמ' 162): 'אם לא למענו יעש / ויסיר חרון אף וכעס'. 4 ואם כמעללינו: ואם תגמול לנו כמעשינו. מכעס: מכעסך על עוונותינו. הר[...]: אולי: הרם; והטור כולו כינוי לקב"ה.

6-9 הספד על אדם מבנים אורחים.

6 מייגיעו... ארוחו: מפרנס את אורחיו מממונו. 7 יקרים וכו': ואורחים אלה הם תלמידי חכמים ההוגים בתורה. דת ריקוחו: התורה שהיא כבשמים מרוקחים. 8 קדושים אשר בארץ: הצדיקים המתים וקבורים בארץ; והלשון על פי תהלים טז, ג, וכפי שהובן במדרשים (ראו מדרש תהלים לפסוק, וכן תנחומא תולדות ז ועוד). 9 יירץ: ירצה. משוש כל הארץ: את ירושלים, על פי תהלים מז, ג.

10-15 הספד כללי (על אדם כשר).

11-12 ימצא חסד במשכבו: יקבל שכר טוב בשכבו בקבר. ועל... יבוא, יבוא... שלום: על פי ישעיהו נז, ב. בנתיבותיה שלום: בתורה, על פי משלי ג, יז. 13 עיר גבולה שלום: ירושלים, על פי תהלים קמז, יד. 15 בבנוי כמו רמים: במקדש, על פי תהלים עה, סט.

אִשָּׁה אִם תּוֹכֶשֶׁר בְּנִתִּיבוֹת / וְהַחֲזִיקָה בְּדָת וּמִצְוֹת
תִּמְצָא חֶסֶד וּמִדּוֹת טוֹבוֹת / וְעִנְיָן טוֹב עָלֶיהָ לְהַרְבוֹת
עִם נָשִׁים אֲשֶׁר בִּמְעֻשֵׁיהֶן מְנוּחַ / הָעֵת יִזְכּוּר לָנוּ בְּרִית שְׁלוֹשֶׁת אָבוֹת

בְּרִית־תּוֹכֶשֶׁר <לִשְׁת> אֶבְרוּחַ / הָעֵת יִזְכּוּרָה / וְעוֹז וְחֲדָוָה נִתְאַזְרָה
וּרְדוּמִים מִעֶפֶר יַעֲזִירָה / וְלִירוּשָׁלַיִם בְּרַחֲמִים יִתְזַוְּרָה

20

אִשֶּׁת חַיִל הַמְעוֹלָה / אֲשֶׁר בִּמְעֻשֶׂיהָ מְהוֹלָלָה
יָקָרִים וְנִכְבָּדִים מְכֻלָּלָה / אִיף פִּתְאוֹם לְנוֹחָה נִשְׁלָלָה
לְכוּ עָלֶיהָ אִשָּׁא קִינּוֹת וִילָלָה / הָעֵת יִרְחַם לְאַחֹתִי כָלָה

אֶחָד־תִּי <כָּלָה> עֲתָה יִזְכּוּרָה / וּמוֹטוֹת עוֹלִינוּ יִשְׁבּוּרָה
וְיִשְׁיָנִים מִעֶפֶר יִנְעִירָה / וְאַסּוּרִים מִהִירָה יִתִּירָה

25

*

גַּם לְזֹאת לֹא סִיבַר הוֹרֵי // כִּי אִם לְהַדְרֵי / בְּחֹפֶת הָדָר
אִיף פִּתְאוֹם עֲמָה תּוֹאֲרוֹ / וּתְמוֹר שְׂמָחָה הוֹלְכִים לְקַבְּרוֹ

הוֹלְכִים <לְקַבְּרוֹ> כְּדָרָךְ בְּנֵי אָדָם / כִּי זֶה סוֹף כָּל הָאָדָם
הָעֵת יוֹשִׁיעַ בְּהִמָּה וְאָדָם / וִירְחַם צֹאן אָדָם

כּוֹיֵרֵד בֵּין הָעֲמָקִים / עַל הוֹרֵם מִתְרַפָּקִים
מִחֲמַד עֵינִים הֵם חֲקוּקִים / תְּבִנִית עוֹלָלִים וְיוֹנָקִים
בְּחֶסֶדוֹ בְּרִיתוֹ עֲמָנוּ יָקִים

30

יָקִים עֲמָנוּ <בְּרִיתוֹ> / כִּי אֲנַחְנוּ עֲמוֹ וְנִחַלְתּוֹ
וְיַעֲזִיר יִשְׁיָנוּ אֲדָמָתוֹ / וְיִרְחַמֵּנוּ בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ

15-16 הספד על אשה.

16 תוכשר בנתיבות: תלך בדרכים כשרות. 18 מנוות: נאוות, יפות וטובות. 22 יקרים... מכוללה: כנראה: מעוטרת במעשים יקרים ונכבדים, ידועה במעשיה הטובים; אך ייתכן שמשמעו: נכללת בין אנשים נכבדים, בעלת מעמד גבוה. לנוחה נשללה: נלקחה למנוחת עולמים. 23 לאחותי כלה: את עם ישראל. 24 ומוטות... ישוברה: על פי ויקרא כו, יג. 25 וישינים... ינעירה: ויחיה את המתים. ואסורים... יתירה: כנראה: ויגאל את ישראל האסורים בגלות.

26-29 הספד על נער.

26 לזאת: למיתת הנער. לא סיבר הורו: לא קיווה אביו. 27 עמה: כנראה צריך להיות: עצם. ותמור שמחה: ובמקום שמחת החתונה. 28 סוף כל האדם: קהלת ז, ב (והטור מושפע גם מקהלת יב, יג). 29 וישיע... ואדם: על פי תהלים לו, ז. צאן אדם: את ישראל, על פי יחזקאל לו, לח. 30-34 המשך ההספד על הנער או הספד אחר על ילדים קטנים.

30 כוירד בין העמקים: ילדים נחמדים כשושנת העמקים (השוו שיר השירים ב, א). הורם: כאן במשמעות: הוריהם. 31 מחמד... חקוקים: כנראה: הם מחמד עיני הוריהם וחקוקים תמיד על ליבם. תבנית: דמות. עוללים ויונקים: תוללים ח, ג. 32 בחסדו: בזכות הנער המת (או – אם ההספד הוא על כמה ילדים – בחסדו של הקב"ה). 34 ועורר... אדמתו: ויחיה את המתים. באהבתו ובחמלתו: ישעיהו סג, ט.

35 אָנוּעָה וְאָנוּטָה / אָנוּדָה וְאָקוּטָה
כִּי יָד בִּי מָטָה / מוֹט אֶתְמוּטָה
כִּי בַעֲוֹנִי הִיבִיטָה / וְקִיז עָלַי נָטָה
וְהִנֵּנִי מָטָה מָטָה

40 מִ-טָּה <מִטָּה> יִרְדָּתִי / מִכְבוּדִי הוֹרְדָּתִי
מִחֲכַמִּי הוֹפְרָדָּתִי / מִחוּץ לַמִּתְנָה בְּדָד דָּרְתִּי
לָכֵן קִינּוֹת הַחֲמֻרָתִי / וְחִיכִי הַמְרָדָּתִי
הַמִּ-רְדָּתִי <חִיכִי / כִּי הוֹכִיכִי עַל לְחִי
בַּחֲסָדוֹ תִּתְּשׁוּבָתִי יְחֻנְכִי / וּבְרָאשֵׁי יַעֲבוֹר מַלְכִּי

*

ה2 אֵילָנָה דָּהוּהָ יָאִי בִפִּירוֹ / וְצִמִּידִין לִיה טְלוֹי וּמִטְרוֹי
מִן אוֹרִייתָהּ הָיָה מִשְׁקִי עֲדָרוֹי / לָכֵן יִבְכּוּ לִיה מְגִירוֹי וְחִבְרוֹי
גּוֹזְלָה דָּהוּוּהָ בְּכוּלָּהּ מִמְלִי / מִן חִלְבָּה נָגִי וּמִן דִּבְשָׁה חֲלִי
אִיף אֶשְׁתַּנִּי מִן שְׁלִי / לָכֵן נִבְכִּי לִיה דֹּאֲתַחֲשׁ[... ...]לִי

5 הָיוּהָ לְעִי בְּאוֹרִיתָהּ / בְּיוֹמֵי טְלִיוֹתָהּ // הוֹאֲבֵר הוּא וְאִיף אֶתְמוּטָט[ט] מִן בֵּיתָהּ
לְכ[ן] גְּמָלִי חֲסָדָה חֲסָד גְּמולוֹ יָתָה / וְיִשְׁפַּח רַחֲמִין בְּבֵית מ[...][תִּיה

*

מְדוּעַ נִחְלָתִי מְבוֹהָלָה / וְנִפְשִׁי לְמָאֵד נִבְהָלָה
עַל רֹאשׁ יִשְׁי[ב]ת הַגּוֹלָה / כִּי הוֹכִיכִי[נִי] מִכָּה נִחְלָ[ה]
[... ...] מְעִי אוֹחִילָה / וְגַם נִפְשִׁי בִּי בְּהָלָה

35-43 הספד כללי (על חכמים שנפטרו).

35 ואקוטה: ואקוץ בחיי. 37 הביטה: הביט הקב"ה (והצורה מורחבת לצורך החרוז). וקיו עלי גטה: והענישני במידת הדין, והלשון על פי איכה ב, ח. 40 מחוץ... דרתי: נחשבתי בזוי ועלוב כמצורע אחרי שחכמיי אינם עוד אתי (ראו ויקרא יג, מז). 41 קינות החמרת: כנראה: באמירת הקינות נחמרו (נתלהטו) מעי ולבי. וחיכי המרדתי: ואמרת בפי דברים מרים. 42 הוכיחתי... לחי: באה עלי צרה גדולה. 43 ובראשי... מלכי: על פי מיכה ב, יג.

ה2-1 תרגום הקטע: אילן שהיה יפה בפירותיו, וצמודים אליו (כלומר: היו לו בשפע) טליו ומטרוי, מהתורה היה משקה עדריו, לכן יבכו עליו שכניו וחבריו. 3-4 תרגום הקטע: גוזל (כינוי מטפורי) שהיה ממולא בכל, מחלב נקי ומדבש מתוק, איך השתנה משלוותו, לכן נבכה עליו ש... (סוף הקטע לקוי בכתב היד ואין לעמוד על משמעו). 5 הוזה... טליותה: תרגומו: היה יגע בתורתו בימי נערותו. הואבר הוא: קשה; ואולי אפשר לחלק ולקרוא: הוא בַּר הָוָא (והוא זך היה), אך המעתיק מסיים 'הָוָא' תמיד בה"א, וצריך עיון. תרגום המשך הטור: ואיך התמוטט מביתו. 6 תרגום השורה: לכן, גומלי חסד, חסד גמלו אתו, וימצא רחמים בבית [משכבו? מנוחתו?]. מ[...][תיה: אולי: מְבַתִּיה, מלונו.

7 נחלתי מבוהלה: יושבי הארץ נבהלו, והלשון על פי משלי כ, כא. ונפשי... נבהלה: על פי תהלים ו, ד. 8 מכה נחלתי: על פי ירמיהו יד, יז. 9 מעי אוחילה: ירמיהו ד, יט. נפשי... בחלה: על פי זכריה יא, ח.

- 10 ו[... ...]ת אֶבְהִילָה
- - - - -
- 1 ו - - - - -[... ...]עִימָה / וְכִמּוּ יוֹנָה אֶנְהוּמָה
כִּי [...] [...] / [...] [...] [...] [...] [...]
- 5 וְשִׁקְעָה הַחֲמָה / וְנִפְרָצָה הַחוּמָה
וְעָלִיָּה אֶעֱגִימָה / בְּחֶסֶדוֹ יָרוּם לְרַחֲמֵי[ה]
[וִי]קָרֵב קֵץ נַחֲמָה
- 10 חֶסֶד חֲכָמִי / אֲנַעִים בְּנוֹאֲמִי
בְּשַׁעַר בַּת עָמִי / עֵינִי אֶל תַּעֲלִימִי
וְאֶל תְּדוּמִי / עַל מְסוּיָמִי
מְרוּוִי וּמַחֲכִימִי / וְנִמְנָה רֹאשׁ חוֹתְמִי
10 בְּחֶסֶד[וֹ] יֹאמֶר אֶעֱשֶׂ לְמַעַן שָׁמִי / וַיִּדְבֵּר נַחֲמוּ נַחֲמוּ עָמִי
- 15 חֶסֶד קְדוּשִׁי / אֲנַעִים בְּלַחֲשִׁי
בְּשַׁעַר מְדַרְשִׁי / עֵינִי אֶל תַּחֲשִׁי
וְאֶל תַּחֲרִישִׁי / עַל רֹאשִׁי וַיִּשִׁי[שִׁי]
מְסוּיָמִי וּמְקוֹדְשִׁי / פָּנָה מִנִּי וְהַכְחִישִׁי
15 בְּחֶסֶדוֹ יוֹצִיאִי לַחֲפָשִׁי / וַיַּעֲבֹר כְּמֶלֶךְ בְּרֹאשִׁי
- אֶפְתַּח בְּקִינּוֹת פִּי / כִּי שָׁבַת מְשׁוֹשׁ תּוֹפִי
וְכֹאדֹרֵב חֲטָפִי / וּפְתַע פְּתָאוֹם דָּחֲפִי
לָכֵן אֶפְהַ כְּפִי אֶל כְּפִי / כִּי בַעֲוֹנִי נִשְׁבֵּר אֲגָפִי
וַיְדִי שְׁמָתִי לְמוֹ פִּי
20 בְּחֶסֶדוֹ יִסֵּר מִיָּנִי דוֹפִי / וַיּוֹפִיעַ מַצִּיּוֹן מְכַלֵּל יוֹפִי
- שִׁילּוֹם חֶסֶד קְדוּשִׁי / לִקְצֵן שְׁלֹשִׁים אֲשָׁלִים בְּחֲמִישִׁי
וְתַחִי נִפְשִׁי / וַיָּרוּם רֹאשִׁי

ו 7 אל תעלימי: אל תכסי את דמעותיך וכאבך. 8 מסוימי: החכם שהיה אדם מסוים, חשוב (השוו לעיל, ד, 33). 9 ראש חותמי: ראש הסנהדרין. 10 יאמר: הקב"ה. אעש... שמי: יחזקאל כ, ט. נחמו... עמי: ישעיהו מ, א. 11 קדושי: החכם הנפטר. 14 מסוימי: ראו לעיל, 8. והכחישי: והותירני רזה ודל. 15 ויעבור... בראשי: על פי מיכה ב, יג. 16 שבת... תופי: על פי ישעיהו כד, ח. 17 חטפי: חטף ממני את מנהיגי. 18 אכה... כפי: יחזקאל כא, כב. נשבר אגפי: נשברה כנפי, נותרתי בלי יכולת להמריא משום פטירת המנהיג. 19 וידי... פי: איוב מ, ד. 20 ויפיע... יופי: על פי תהלים נ, ב. 21 שילום... בחמישי: השלמת ימי ההספד (הנפתסים כגמילת חסד) של החכם (קדושי) עם סיום שלושים ימי האבל תחול בחודש החמישי, הוא חודש אב. 22 ותחי נפשי: תהלים קיט, קעה. וירום ראשי: תהלים כו, ו.

ועוד בל תתעלם נפשי
בַּח־סְדוֹ <יִשְׁלַח עֲזָרִי מְקוֹדְשִׁי / בְּנַחֲמַת בֵּית מְקוֹדְשִׁי

25 אֲדָהּ בְּאַנַח מַחְלִי / אֲאַנַח כִּי לְמֵאוֹד מֵר לִי

וְאַנְהוּם בְּקוֹלִי / וְאַנְהוּ בְּמִילוּלִי

אֶלְלִי לִי / כִּי מִכְתִּי הוֹכְפֶלָה לִי

כְּנֶאֱסָף חֲכָמִי וּפְלִילִי

בַּח־סְדוֹ <יִשְׁבּוֹר מוֹטוֹת עוֹלִי / וְיִדְלִי וְיַעֲלִי וְיַעֲלִי

30 עַל הָהָרִים קִינּוֹת שָׂאוּ נָא / וְעַל גְּאוֹת מְדַבֵּר קִינִים לְקוֹנְנָה

וּמִסְפַּד כְּתָנִים עָשָׂה נָא / וְאַבֵּל כְּבָנוֹת יַעֲנֶה

עַל חֲכָמִי כִּי פָנָה / וְנִיפְרָצָה עֲגוּלָה אֲשֶׁר נִתְּכָוּנָה

וּפַעֲמִים בְּאַף עָלֵי נִיפְנָה

בַּח־סְדוֹ <יִזְכּוֹר עֲדַת מִי מָנָה / וְיִשׁוּב לְקִרְיַת חָנָה

35 מְדוּעַ רְאִיתִי כָּל גֶּבֶר בְּקַפְדָּה / יָדָיו עַל חֲלָצָיו כִּיּוֹלִידָה

פָּחַד אֶתְּוֹנִי וְרַעְדָּה / וְקָמְתִי בְּחֶרֶדָה

עַל מְסוּיָמִי כִּי הוֹעֵדָה / וְהִיתִי לְנִידָה

כְּדוּוּה וְנִידָה / מַחֲטָא יִגְיַעַת תַּעֲדוּדָה

בַּח־סְדוֹ <יֵשִׁיב הָעֶבְדוּדָה / בְּקִיבוּץ יִשְׂרָאֵל וְיִהוּדָה

40 מַה גְּדַבֵּר וּמָה נֹאמֵר / וּכְבוֹדִי בְּקֶלֶוֶן הוֹמֵר

כִּי עוֹנֵנִי הוֹחֵמֵר / וְדִינִי הוֹגְמֵר

37 הוֹעֵדָה] מַעֲלִיו בֵּין הַשִּׁטִּין מֵט 40 הוֹמֵר] מִתּוֹקֵן מִהוֹחֵמֵר

23 תתעלם: תפרח ממני מגודל הכאב. 24 ישלח... מקודשי: על פי תהלים כ, ב. 25 ארדה: אתהלך, אנודד (ראו ישעיהו לח, טו). באנח מחלי: באנחה מתוך צערי. 27 מכתי הוכפלה: הכוונה כנראה לשני האסונות, רעידת האדמה ומות החכם (ראו להלן, 33, ולעיל, 31, 4-5). 29 ישבור... עולי: על פי ויקרא כו, יג. וידלי: ויוציאני ממעמקי הגלות. 30 על ההרים... קינים: על פי ירמיהו ט, ט. 31 ומספד... יענה: על פי מיכה א, ח. 32 עגולה: הסנהדרין היושבת כחצי גורן עגולה (ראו לעיל, ב, 39). אשר נתכוונה: אשר ישבה על מכונה בימי חייו. 33 ופעמים... ניפנה: פעמיים פנה אלי הקב"ה בכעסו, וכנראה: ברעידת האדמה וכמות החכם (ראו לעיל, 31, 4-5). 34 עדת מי מנה: את ישראל, על פי במדבר כג, י. לקרית חנה: לירושלים, על פי ישעיהו כט, א. 35 מדוע... כיולידה: על פי ירמיהו ל, ו. בקפדה: במקרא (יחזקאל ז, כה) עניינו כנראה לשון כריתה וכיליון, אך כאן משתמש המשורר בשורש כלשון צער ורוגז, ואולי הוא מעניין הקפדה שבלשון חכמים. 36 פחד... ורעדה: על פי איוב ד, יד. 37 מסוימי: האדם החשוב (ראו לעיל, 8, ועוד). הוֹעֵדָה: הוֹסֵר, נפטר. והיתי לנידה: ונותרתי נודדת ללא מנהיג. 38 כדווה ונידה: וכאלו האומה מעתה סמאה כנידה. מחיטא יגיעת תעודה: ואסון זה קרה בגלל חטאי, שלא יגעתי בתורה כהלכה. 39 העבודה: עבודת המקדש. 40 מה... נאמר: על פי בראשית מד, טז. וכבודי... הומר: על פי הושע ד, ז. 41 הוחמר: היה חמור. הוגמר: נגמר, נשלם לרעה.

- הנה לשלום מר לי מר / ובשרי סמר
 וריחי נמר / ועל חכמי ליבי הימר
 בת-סדו > יקים אומר אשר אומר
 להשיב משמרות כמו שומר כמה שונאמר 45
- אזיל דמעי / ואגעה במר בכיתי
 כי למאד גדלה אנחתי / וביללה חיכי המררתי
 על עין חמדתי / כי פס מני בחודש הפיכתי
 וגם לזאת לא סיברתי
 בת-סדו > יחון תמתי / יחיש קץ ישועתי 50
- קול שאון מעיר / רוני במר היעיר
 וקהלי הסעיר / ולבי עלי הבעיר
 כי פס חכם בדת מאיר / תלמוד מאשיר ואגדות מתאיר
 ואותי הכאיר
 בת-סדו > יחיש קץ להעיר / ואותנו לטובה ישאיר 55
- מדוע זקנים ונערים / [ת]למידים וגם סופרים
 קינות וניהי אומרים / ובוכים בכי תמרורים
 על [מ]סויים פי [...] מחבירים / ומבאר הגיון אומרים
 יודיע סוד עיבורים
 בת-סדו > [יז]נור אהבת [נעו]רים / ויכונן הר מרום הרים 60
- איה חכם מבאירה / דתי דיני תורה
 ומצדיק [עם] נבא / ועלי משית מורא

42 הנה... לי מר: ישעיהו לח, יז. ובשרי סמר: על פי תהלים קיט, קכ. 43 וריחי נמר: וריחי הטוב נתחלף לרעה, והלשון על פי ירמיהו מח, יא. 45 משמרות: את הכהונות למשמרותם. כמו שומר: כראוי לו לשמור לנו את הבטחתו; אך אפשר שמילים אלה נכתבו בטעות והמילים 'כמה שנאמר' נועדו להחליפן (אם כי אין לכך סימן בכתב היד). 48 עין חמדתי: ראו לעיל, ד, 13. פס: כלה, נסתלק. בחודש הפיכתי: לכאורה משמע: בחודש החורבן, הוא חודש אב; אך על פי הרמזים שראינו לעיל (ב, 53; ו, 21) נפטר החכם בתמוז, ונראה אפוא שחודש זה הוא המכונה כאן 'חודש הפיכתי' משום האסונות שאירעו בו, ובראשם הבקעת העיר (ראו לעיל, ב, 53). 49 לזאת לא סיברתי: ראו לשון דומה לעיל, ה, 26. 50 תמתי: את ישראל (על פי שיר השירים ה, ב; ו, ט). 51 קול... מעיר: ישעיהו סו, ו. 53 בדת מאיר: מיישב את דברי התורה הקשים. מאשיר: מייסד ומחזק (על ידי הוראתו). מתאיר: מייפה תוארו, מנעימן בפי שומעיו. 54 ואותי הכאיר: ומתור כיער אותי, נטל ממני את תפארתו. 58 כי [...] : מתבקש כאן לשון סילוק ('פס') או כיוצא בו). מחבירים: מכין חברי הישיבה של ארץ ישראל. הגיון אמרים: דברי תורה. 60 אהבת נעורים: על פי ירמיהו ב, ב. הר מרום הרים: את הר הבית (ראו לעיל, ד, 23). 61 מבאירה: מבאר (והתוספת לצורך החרוז). 62 [עם] ניבא: את עם ישראל, והכינוי על פי תהלים קב, יט.

אִיךְ נִגְנֹז מִתּוֹךְ חֲבוּרָה / וְעָלִיו [ב] וְכִים בְּכִיָּה מָרָה
[ב] חֲסִדוֹ < יִכּוֹנֵן מְקוֹם מָה נּוֹרָא

לפקי שובתה

הַדּוֹמָמָתִי [...]ממתי / ומ[...]... ..
כ[...]. בְּפֶה נְאֻלְמָתִי / כִּי נִגְנֹז קְדוּשֵׁי מְנִהִיג עֲדָתִי
לא[...]... .. / [...]... .. דתי
בְּחֻסְדּוֹ < יַחֲיֶשׁ [...] יְשׁוּעָתִי

63 חבורה: כינוי לישיבת ארץ ישראל. 64 מקום מה נורא: את המקדש, על פי בראשית כח, יז (וראו מדרשו על המקדש בבראשית רבה סט, ז).
לפקי שובתה: למוצאי שבת. 1 [...]ממתי: אולי: וְנִהְיֶמָּתִי. 4 [...] ישועתי: נראה להשלים: קץ ישועתי.